

Research Paper

Qualitative study of social conflicts related to religion (Kurdistan province)

Seyed yasin hosseini¹, Hassan Mohaddesi Gilvaei², Mohammad Bagher Tajedden³

1. PhD student in Cultural Sociology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran
2. Assistant Professor of Sociology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch (Corresponding Author)
3. Assistant Professor of Sociology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

Abstract

Received: February 23, 2022

Accepted: November 27, 2022

Available online: November 27, 2022

Keywords:

social conflict, religion, Kurdistan, secularism, ideology

Religion is supposed to play its role as a unifying factor, while religious beliefs sometimes lead to anti-social and destructive behaviors. The present study examines the social conflicts based on religion in the last half century in Kurdistan province and studies the role of religion in weakening or intensifying social conflicts. Emile Durkheim, Merton and Passons give religion a role of cohesion and consider the function of religion to protect society. On the other hand, Marxists believe that religion not only does not eliminate social contradictions, but also aggravates them. The current research has used the constructivism approach and library historical methods, oral history and ethnography and has studied the lived experiences of the society based on existing theories with documentary tools such as books, newspapers and interviews with knowledgeable people. According to the findings, conflicts in Kurdistan were sometimes between individuals, sometimes between sects, religious or secular groups. Sometimes these contradictions are intellectually and sometimes physically and coercive forces are strengthened or weakened in the long or short term. The results indicate that in the researched society, religion affects social conflicts in seven ways. Among them, in one case, religion reflects the conflict, in three cases, it destroys, covers and weakens it, and in the other three cases, it is the origin, strengthening and continuation of the conflicts.

Corresponding author: Hassan Mohaddesi Gilvaei

Address: Assistant Professor of Sociology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch

Tell: +98-912-1896335

Email: mohaddesi2011@gmail.com

Extended Abstract

1- Introduction

Religion can be a divisive force as much as it is a unifying factor. Many times, religious beliefs have led to anti-social or disruptive behavior. Although religion is essentially a unifying force and it is only in some contexts that it stops playing its unifying role. Because of its conservatism, religion may prevent people from adapting to changing conditions. Also, the prophetic function of religion can lead to urban idealism and unrealistic hopes of transformation, and as a result, prevent practical action towards real transformation. All schools of thought and ideology have discussed about its nature and origin and proposed solutions for this problem based on their belief and thought bases and their special view of the universe and man. and this is despite the fact that in some cases these schools themselves have been the basis of some other conflicts. Each religious intellectual group invites other groups and schools to their accepted religion and beliefs, and perhaps it can be said that this creates a kind of religious distress, and in this part, the satisfaction of religious interests and tastes in the community is crystallized. Therefore, in this religious intellectual call, other people who do not accept their beliefs and attitudes may be in conflict with them, and their ascetic religious and social discipline will be disturbed.

2- Methods

The methodological approach of this research is constructionism. The historical method whose tools are documents such as books, newspapers, etc. and oral history (interviews with knowledgeable people). Ethnography method which involves studying the real-life situation of people. Using this method, the researcher explores social conflicts related to religion with two methods of observation and conversation about the lived experiences of the studied society (religious people in various religious sects).

The studied society is Kurdistan province in the last half century. The method of selecting these people was based on snowball sampling. In this sense, first, a few people were interviewed who the researchers were sure of his religious information and experiences during his life, and then the mentioned person was asked to introduce a few people. This cycle has been continued until finally conflicts based on religion can be achieved.

3- Results

Among the people of Kurdistan, followers of religions and religions such as Islam, Christianity, Judaism, Imami Shiism, Alevi Shiism, Nasiri, mystical ways of Naqshbandiyya, Qadiriyya,

Hossein Abdal, Bektashiyya, Ahle Haq, Kakei and also followers of Yazidi religion with Zoroastrian and Manichaeian origin and There are other common sects that due to this feature, Kurdistan should be rightly called "India of the Islamic world". The evidence and findings clearly show that in Kurdistan, Sunni religion is more common and has more followers. Also, there are many religious sects, such as the Muslim Brotherhood, the Salafist group, Naqshbandi Sufism, Qadiriyya Tariqat (Darvis), followers of Kak Ahmad Muftizadeh, supporters and loyalists of Pirshalyar... are present in Kurdistan. Satisfying this variety of religious tastes and interests is undoubtedly not possible in a society without conflict and conflict, although it can be cohesive and at the same time it can disrupt discipline and cohesion in society and disrupt social life. These Sunni sects are in conflict with each other in some cases, and in Kurdistan these conflicts have been observed at the individual and group level in the form of threats, insults, humiliation and physical fights. Also, many traces of the social conflict of these sects with the Shiites have been found in the cities of Qorveh, Bijar and Kamiyaran, and in the final stage, it can be stated that these sects are also in conflict with secular parties and people in Kurdistan. have taken. Therefore, these sects have caused many social conflicts in Kurdistan with their diverse approaches of religious tendencies. These contrasts are more inside the urban space, and the closer we get to the border areas, the less and gentler these contrasts are.

4- Conclusion

Religion sometimes confronts conflict and sometimes leads to conflict. If we draw the state of religion in Kurdistan on a mathematical axis, we can say that one end of this axis is the peak of unity (destroyer of conflict) and the other end of this axis is the creator of conflict. In the middle of these axes, the religion of confrontations It has varied with social conflict (weakening of conflict, masking of conflict, representation of conflict, continuation of conflicts, intensification of conflicts). In fact, these types of conflicts in Kurdistan have sometimes been between individuals and sometimes between religious and secular sects or groups. Sometimes these conflicts have been intellectual and in the form of conflict in opinions and beliefs, and sometimes these conflicts have been manifested in physical form and coercive forces. Sometimes these contradictions have been strengthened or weakened by religion in a process and in the long term, and sometimes in the short term or instantaneously.

Goldman, the historical situation of the social groups of the people of Jalal society has become an

artistic-literary structure through the poet's worldview.

5- Funding

No funding has been received for conducting this research.

6- Authors' contribution

Hassan Mohaddesi Gilvaei, the corresponding author of this article, is Assistant Professor of Sociology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, in Iran.

7- Conflict of interest

Authors declared no conflict of interest

مطالعه کیفی تضادهای اجتماعی مرتبط با دین (میدان مطالعه: استان کردستان)

سید یاسین حسینی^۱، حسن محدثی گیلوئی^{۲*}، محمدباقر تاج‌الدین^۳

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. استادیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۳. استادیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

دین بر آن است که نقش خود را به‌عنوان عامل وحدت‌بخش ایفا کند، درحالی‌که باورهای دینی گاه منجر به رفتارهای ضداجتماعی و تنش‌زا می‌شود. پژوهش حاضر به بررسی تضادهای اجتماعی مرتبط با دین در نیم قرن اخیر در استان کردستان می‌پردازد و چگونگی نقش دین در تضعیف یا تشدید تضادهای اجتماعی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. امیل دورکیم، مرتون و پاسونز نقش انسجام‌بخشی برای دین قایل‌اند و کارکرد دین را محافظت از جامعه می‌دانند. اما مارکسیست‌ها معتقدند که دین نه‌فقط تضادهای اجتماعی را از بین نمی‌برد، بلکه آن را تشدید می‌کند. پژوهش حاضر از رویکرد برساخت‌گرایانه و روش‌های تاریخی مستند و تاریخ شفاهی و قوم‌نگاری استفاده کرده و با ابزار اسنادی مانند کتاب، روزنامه و مصاحبه با افراد آگاه، تجربیات زیسته جامعه را بر اساس نظریات موجود مورد مطالعه قرار داده است. بر اساس یافته‌ها تضادها در کردستان گاهی بینافردی، بیناگره‌ای و گاه میان گروه‌های مذهبی یا سکولار بوده است. این تضادها چه به صورت فکری و چه به صورت عینی در بلندمدت یا کوتاه‌مدت گاه تقویت یا تضعیف شده است. نتایج حاکی از آن است که در جامعه مورد پژوهش دین به هفت شیوه بر تضادهای اجتماعی تأثیر می‌گذارد. از آن میان در یک مورد دین انعکاس‌دهنده تضاد، در سه مورد از بین برنده، پوشاننده و تضعیف‌کننده آن و در سه مورد دیگر منشأ، تقویت‌کننده و تداوم‌بخش تضادهاست.

تاریخ دریافت: ۴ اسفند ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۶ آذر ۱۴۰۱

تاریخ انتشار: ۶ آذر ۱۴۰۱

واژه‌های کلیدی: تضاد اجتماعی، دین،

کردستان، سکولاریسم، ایدئولوژی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

نشانی: استادیار جامعه‌شناسی،

تلفن: ۰۹۳۶۹۸۴۸۱۰۸

پست الکترونیکی: mohaddesi2011@gmail.com

۱. مقدمه و بیان مسئله

دین به همان اندازه که یک عامل منسجم‌کننده است می‌تواند یک نیروی تضادآفرین نیز باشد. بارها پیش‌آمده است که اعتقادات مذهبی به رویکرد و رفتارهای ضداجتماعی یا اخلال‌گرانه منجر می‌شود. دین همیشه نمی‌تواند یکپارچه‌کننده باشد و شرایطی پیش می‌آید که طی آن دین نمی‌تواند نقش و رسالت اساساً یکپارچه‌سازی‌اش را ایفا کند. دین ممکن است عامل تشدید فروریختگی اجتماعی باشد، اگرچه دین در اصل یک نیروی تلفیق‌کننده است و تنها در برخی شرایط است که از ایفای نقش یکپارچه‌کننده‌اش باز می‌ماند. به هر روی شواهد موجود نشان می‌دهد که دین هر قدر هم که برای فرد ارزش داشته باشد، باز ممکن است با هرگونه نقش اجتماعی یکپارچه‌کننده مغایرت داشته باشد. دین هم ممکن است یک جامعه‌ی عادلانه را یکپارچه سازد و هم باعث انسجام یک جامعه‌ی غیرعادلانه شود. دین به خاطر محافظه‌کاری‌اش ممکن است از تطبیق انسان‌ها با شرایط متغیر جلوگیری کند. از سوی دیگر کارکرد پیامبرانه دین می‌تواند به آرمان‌شهرگرایی و امیدهای دگرگونی‌غیرواقع‌بینانه بیانجامد و در نتیجه از کنش عملی در جهت دگرگونی واقعی جلوگیری کند. دین می‌تواند افراد را چنان وابسته گروه سازد که کشمکش با گروه‌های دیگر تشدید گردد و از سازگاری با گروه‌های دیگر جلوگیری نماید که همین موارد ممکن است باعث آفرینش تضادهای اجتماعی گردد. تضاد نیز در جوامع مسئله‌ای فراگیر است که در تمام شوون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و علمی متجلی می‌شود. تاریخ بشر همواره شاهد تضاد و کشمکش بین خوانش‌های فرهنگی متفاوت بین انسان‌ها به ویژه سیاستمداران و مردم، طبقه‌ی اقتصادی بالا و طبقه‌ی اقتصادی پایین، انسان قوی و ضعیف و ... بوده است. آرزوی مصلحان اجتماعی همیشه این بوده که این تضادها و کشمکش‌ها هر روز کم‌رنگ‌تر گردد و بشر زندگی آرام و بدون تضاد و تناقضی را در زندگی اجتماعی تجربه کند. همه‌ی مکاتب فکری و عقیدتی براساس مبانی اعتقادی و اندیشه‌ای خود و نگاه ویژه‌ی خود به عالم هستی و به انسان، در مورد ماهیت و خاستگاه آن بحث کرده‌اند و راه‌حلی برای این مشکل پیشنهاد کرده‌اند و این در حالی است که در برخی موارد خود این مکاتب مبنای برخی از تضادهای دیگر بوده‌اند. مثلاً مکتب مارکسیسم با تأکید بر جامعه‌ی بدون طبقه و حذف نهاد مالکیت خصوصی و عمومی کردن ابزار تولید، سعی در حل این وضعیت دارد و این در حالی است که طبقه‌ی پایین و طبقه‌ی بالا را در برابر هم قرار می‌دهد. گرایش‌های فکری دینی نیز برای حل تضاد اجتماعی از این امر خارج نیست هر گروه فکری دینی سایر گروه‌ها و مکاتب را به دین و اعتقادات مورد پذیرش خود دعوت می‌کند و شاید بتوان گفت که همین امر نوعی آشفتگی مذهبی را خلق می‌کند و در همین بخش ارضای علایق و سلیقه‌های مذهبی در اجتماع متبلور می‌گردد. در این فراخوان فکری دینی افرادی که اعتقادات و نگرش دعوت‌کنندگان را پذیرا نباشند ممکن است در تضاد با آنان قرار گیرند و انضباط زاهدانه‌ی دینی و اجتماعی آنان دچار بی‌نظمی و اختلال گردد.

۲- پیشینه پژوهش

۱-۲: پژوهش‌های تجربی

با مرور بر رویکردهای نظری، دو رویکرد درباره نقش و جایگاه دین در جامعه مشاهده می‌شود. ابتدا گروه موافق با دین، این گروه نظریه پردازانی هم چون امیل دورکیم، مرتون و پاسونز را در بر می‌گیرد که نقش انسجام بخشی و حیات بخشی به دین می‌دهند رسالت و کارکرد دین را نگرهبانی و محافظت از جامعه تعریف می‌کنند. در این رویکرد دین به نظام اجتماعی کمک می‌کند تا ثبات و تعادلش را حفظ کند (تاتار و فتحی، ۱۳۹۵: ۳۳). در واقع، از طریق مناسک دینی، یکپارچگی و انسجام اجتماعی ایجاد می‌شود، هم‌چنان‌که دورکیم معتقد است که مناسک و مراسم دین برای کارکرد درست زندگی اخلاقی ما به همان اندازه ضروری‌اند که فرد برای زنده نگه‌داشتن زندگی جسمانی‌اش؛ تمام اهتمام خویش را به کار می‌گیرد؛ زیرا از طریق مناسک است که گروه خود را تأیید و حفظ می‌کند (همیلتون، ۱۳۸۷: ۳۰۲). بیشتر تحقیقاتی که در داخل کشور صورت گرفته است مبتنی بر روش کمی بوده است و همه‌ی آنان تأیید می‌کنند که دین در انسجام‌بخشی و یکپارچگی اجتماعی نقش مهم و اساسی دارد

تاتار و فتحی، ۱۳۹۵؛ باغبان و همکاران، ۱۳۹۴؛ لگر^۱، ۲۰۱۳). گروه دوم مارکسیست‌ها هستند که منتقد رویکرد گروه اول‌اند. آنان معتقدند که دین عدم همبستگی و تضادهای اجتماعی را نه تنها از بین نمی‌برد، بلکه آن را تشدید می‌کند، تداوم می‌بخشد و در عین حال به مثابه حجابی است که آن را می‌پوشاند و پنهان می‌کند. (تامسون و دیگران، ۱۳۹۵: ۸۹) دین، هدفی بالاتر از ترویج دین و مذهبی کردن مردم و روحانیت آنها دارد. (قادرنژاد حمامیان، ۱۴۰۰: ۵۸) در صورتی که آگاهی اجتماعی حاصل شود این تضادها و عدم یکپارچگی‌ها، بارز و آشکار می‌شود. مانند زمانی که طبقه‌ی کارگر در نزد مارکس در «آگاهی از خود» به «آگاهی برای خود» می‌رسد. در این صورت منفعتی که دین برای گروهی داشته است نمایان و آشکار می‌شود و تضاد را بارز و آشکار می‌سازد.

بنابر دلایل موضوعی مختلف سعی می‌کنیم این پژوهش بر رویکرد و خوانش دوم انجام و صورت گیرد: موضوع اول آن‌که، تاکنون پژوهش‌های زیادی در خصوص نقش دین در همبستگی، یکپارچگی و انسجام اجتماعی صورت گرفته است (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۹؛ عیوضی، ۱۳۸۶؛ غلامی، ۱۳۸۶: ۵۶). اما اگر تقوای علمی و رسالت اخلاقی در علم و قلم را مد نظر قرار دهیم شاید بتوان گفت که نقش و وضعیت دین در تضادهای اجتماعی نادیده گرفته شده است. موضوع دوم آن‌که، امروزه دسترسی آسان به اطلاعات فراوان از طریق رسانه‌های متفاوت باعث شده نسل نو در برابر منابع گوناگون فرهنگی به اشکال مختلف اجتماعی شود و تفاوت‌های فرهنگی و نگرشی در بین آنان نسبت به گذشته به شکل چشم‌گیری افزایش پیدا کند و با گسترش تکنولوژی هر روز بر دامنه و وسعت آن افزوده شود، به گونه‌ای که یکپارچگی فرهنگی و اجتماعی در میان این نسل به شدت در خطر خدشه‌دار شدن است (یزدی، ۱۳۹۰: ۱۳). سوم این‌که، بنابر تجربه‌ی زیسته‌ی یکی از محققان که ساکن استان کردستان است، گروه‌های مذهبی (اسلامی) مختلفی وجود دارند که هر یک از آن‌ها، سایرین را غیراسلامی و گاه‌ا کافر می‌پندارد و همین تنوع زیاد با خود تردید را پدید می‌آورد و یقین دینی را می‌فرساید و حیات دینی و اجتماعی را دچار اختلال و بی‌نظمی می‌کند. این یکی از تضادهای درون دینی است که در زندگی روزمره‌ی مردم استان کردستان مشهود است و پژوهش بقالی (۱۳۸۹) نیز آن را تأیید می‌کند که به عنوان مثال تقدیس خشونت و تحریف حقیقت در میان گروه فکری سلفی رایج و جایز می‌باشد. لذا برخی از ایده‌ها با چاشنی دین و مذهب در جامعه می‌تواند به کجروی یا بزهکاری مشروعیت ببخشد. از طرف دیگر شکاف جدی بین گرایش‌های مذهبی با گرایش‌های غیرمذهبی، همچنین شکاف قوم‌گرایانه یا فرقه‌گرایانه باعث تضادهای مضاعفی در سطح اجتماعی شده است که به ویژه در شبکه‌های اجتماعی (در مطالب کانال‌ها، گروه‌ها و پیج‌ها) می‌توان آن را به صورت بارز دید. موضوع چهارم این‌که، نیروهای درون هر قلمرویی می‌کوشند از فعالیت و زیست اجتماعی قلمرو تعریف شده‌ی خود محافظت نمایند و با نیروهایی که حیات اجتماعی‌شان را در آن قلمرو به خطر می‌اندازند، یا مواضع‌شان را تهدید می‌کنند و خطری برای منافع‌شان محسوب می‌شوند، به مبارزه بپردازند. با توجه به اینکه گروه‌های مذهبی زیادی (سلفی، مفتی زاده، تصوف نقشبندی، وهابی، شیعه و ...) در کردستان وجود دارند و همچنین گروه‌های سکولار نیز رایج و تقویت شده‌اند (سراج‌زاده، قادرزاده و رحمانی، ۱۳۹۳: ۴؛ عظیمی و چلونگر، ۱۳۹۱: ۸۲). به نظر می‌رسد دین به تضادهای اجتماعی زیادی دامن زده است و احتمالاً در آینده این تضادها بیشتر می‌شوند. که از یک سو نتایج پژوهش‌ها در جامعه‌ی مورد مطالعه حاکی از تنوع‌های مذهبی و عقیدتی در آن است و از سوی دیگر مبتنی بر تجربه‌ی زیسته‌ی محقق و همچنین یافته‌های پژوهشی هم چون پژوهش بقالی (۱۳۸۹)، شاهد تنش و تضاد بین گروه‌های مذهبی و عقیدتی هستیم، بر همین اساس، این پرسش مطرح می‌شود که وضعیت تضاد اجتماعی مبتنی بر دین در کردستان طی نیم قرن اخیر^۲ چگونه است؟

^۱ Leger

^۲ دلیل انتخاب نیم قرن اخیر برای بررسی دین و تضاد اجتماعی، در این پژوهش این است که برای متبلور شدن پدیده‌های اجتماعی و تحقق بخشی از پیامدهای آن‌ها نمی‌توان زمان خیلی کوتاهی را در نظر گرفت و در واقع زمان قابل توجهی نیاز است تا پدیده‌های اجتماعی- تاریخی عناصر درونی و بالقوه‌شان را نشان دهند و بالفعل سازند، انتخاب زمان خیلی طولانی هم کار مطالعاتی را به دلیل زمان طولانی برای پژوهش دشوار می‌سازد به همین دلیل ما مثلاً دوره زمانی ۲۵ ساله یا یک قرن را در نظر نگرفته‌ایم اولی به حد کافی بلند نیست و دومی زمان قابل توجهی است و کار مطالعه دقیق و جزئی را

۲-۲: ملاحظات نظری

تضاد اجتماعی معادل واژه‌ی Conflict از ریشه Conflict به معنای برخورد کردن و مبارزه کردن است. به نظر بیرو تضاد آن است که دو یا چند نفر یا گروه به جهت تخالف در اندیشه و منافع، در حل تعارض آشکار و عدم توافق آمیخته با خشونت قرار گیرند (بیرو، ۱۳۹۲: ۶۲). ماکس وبر (۱۳۸۴: ۲۰۷) معتقد است که یک رابطه اجتماعی زمانی تضادآمیز نامیده می‌شود که کنش‌های صورت گرفته در آن عملاً در جهت پیشبرد خواست یک فرد به رغم مقاومت دیگری یا دیگران باشد. او دامنه تضاد اجتماعی را از رقابت کاملاً سازمان‌یافته تا جنگی تمام عیار می‌داند. به زعم برلسون و استینر^۱، «تضاد عبارت است از دنبال کردن اهداف تضادآمیز و ناسازگار یا حداقل ظاهراً ناسازگار، به طوری که دستیابی یکی از طرفین به بهای از دست رفتن منافع طرف دیگر باشد» (به نقل از مسعودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۴-۱۳۵).

رایش‌ناخ می‌گوید: «دین عبارت است از احساس، اعمال و تجربه‌های افراد هنگام تنهایی، آنگاه که خود را در برابر هر آنچه الهی می‌نامند» (رایش‌ناخ^۲ و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸). در نزد کانت (۱۳۹۵: ۱۵۳)، «دین عبارت است از شناخت تکالیف ما به عنوان احکام الهی»، در نظر گریترز (۱۹۷۳) «دین عبارت است از نظامی از نمادها که عمل می‌کند تا به وسیله فرموله کردن مفاهیم مربوط به نظم عام هستی و پوشاندن این مفاهیم با چنان هاله‌ای از واقعیت‌مندی که روحیات و انگیزه‌های انسان به طور منحصر به فردی واقعی به نظر رسد در انسان روحیات و انگیزه‌های قدرت‌مند، فراگیر و پایداری را به وجود می‌آورد» (به نقل از پالس، ۱۳۹۲: ۳۳۵). به نظر کارل مارکس، دین یکی از ایدئولوژی‌های سنتی است که آگاهی انسان باید از آن فراغت یابد، زیرا که دین ره‌آورد تضاد طبقاتی است و در این نظام به تضاد طبقاتی دین سر بر می‌آورد، گاهی آه ستم‌دیدگان است و گاهی شمشیر ستمگران تا با آن به راحتی بر ستم‌دیدگان حکم برانند (کوهن، ۱۳۸۶: ۱۱۷). در همین منظر، دین در قداست‌بخشی و اهریمنی‌سازی نیروها، عناصر، و پدیده‌ها نقش مهمی در تاریخ جوامع ایفا کرده است. که گاه شکاف‌های اجتماعی و شکاف‌های دینی هم‌پوشانی پیدا می‌کنند و پدیده‌ی تشدید و هم‌نوایی شکاف‌های اجتماعی (رزوانس شکاف‌ها) رخ می‌دهد (فورشت و ریستاد، ۱۳۹۴: ۴۹۲-۴۹۱).

ریمت و کیتترین^۳ (۲۰۱۹) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که روابط بین مسیحیت و آمریکایی بودن حقیقی و داشتن نگرش منفی نسبت به مهاجران، پس از حوادث ۱۱ سپتامبر تشدید شده‌اند. این واقعیت که منبع این تهدید، تروریسم اسلامی رادیکال نام گرفته، تضاد بین ادیان را تشدید کرده است. نتایج پژوهش استورم^۴ (۲۰۱۱) مبتنی بر داده‌های پیمایش اجتماع بین‌المللی ۲۰۰۸ در بریتانیای کبیر، هلند، دانمارک و ایرلند نیز نشان می‌دهد که هویت‌یابی مسیحی، رابطه‌ی مثبتی با دیدن مهاجرت به عنوان تهدیدی برای هویت ملی داشت، اما به کلیسا رفتن رابطه‌ی منفی‌ای با نگرش‌های ضد مهاجرتی داشت. همسو با پژوهش‌های مذکور، ریچلر^۳ (۲۰۰۷) در پژوهشی به این نتیجه می‌رسد که سازمان‌های مذهبی تأثیر عمده‌ای در درگیری‌های بین اجتماعی و بین‌المللی دارند. عیوضی (۱۳۸۶) نیز در پژوهشی مطرح می‌کند که یکی از مشکلات بزرگ و اساسی جامعه و نظام ما در همین جا نهفته است که اصل اساسی اسلام (اصل اتحاد) در جامعه ما به فراموشی سپرده شده و جای خود را به خصومت، تحریک حساسیت‌های سیاسی و قومی و ایجاد لجاجت‌ها و به راه انداختن جنگ، خشونت، نفرت و غلظت داده است. یولمان و ایونگ (۲۰۱۷) به این نتیجه رسیدند که ابتکارات مختلف صلح و سازش با هدف پرداختن به موضوعاتی که شامل روابط بین ادیان یا درون جامعه‌ای و همزیستی مسالمت‌آمیز بین جوامع مذهبی در میانمار است، وجود دارد. همچنین نتایج

دشوار می‌سازد ضمن این‌که انتخاب بازه‌ی زمانی نیم قرن به ما این مجال را می‌دهد که با مراجعه به افراد زنده بتوانیم ابعاد مختلف پدیده اجتماعی موردنظر را مورد بررسی قرار دهیم و داده‌های مناسبی را برای تحلیل پدیده فراهم سازیم.

۱ . Bresson and Steiner

۲ . Reichenbach

۳ . Wrigmt & Citrin

۴ . Storm

پژوهش لگر^۱ (۲۰۱۳) نشان می‌دهد که دین از عناصر اصلی و عمده‌ی یکپارچگی و گستردگی عمل متقابل اعضای جامعه و گروه با یکدیگر است. هرچه اعتقاد یک جامعه و گروه مذهبی نیرومندتر باشد، آن مجموعه یکپارچه‌تر است. در همین راستا نتایج تحقیق ویلیام (۲۰۱۶) در کشور نیجریه نشان داد اسلام، قویترین هویت را برای هر دو گروه فراهم می‌کرد و از سوی ۸۸ درصد از پاسخگویان به عنوان اولین عامل هویت بخش انتخاب شد. غلامی (۱۳۸۶) در پژوهشی به این نتیجه می‌رسد که وحدت و انسجام در عصر حاضر مرهم زخم‌های کهنه جهان اسلام است و اگر مسلمانان خواهان بازگشت به عصر طلایی خود می‌باشند و علاقه‌مند مرجعیت علمی در جهان هستند باید احساس یکی بودن را در خود ایجاد، تقویت و فراگیر نمایند. نتایج پژوهش بهجتی‌اصل، حیدری و موحد (۱۳۹۳) نیز نشان می‌دهد که رابطه‌ی هویت قومی و ملی مثبت بوده و ابعاد چهارگانه‌ی دینداری، به ویژه ابعاد اعتقادی و عاطفی آن، همبستگی مثبت و مستقیمی با هویت ملی پاسخگویان داشته است. بر اساس تحقیق حافظ‌نیا و کاویانی (۱۳۸۵) بلوچ‌ها از نظر آداب، رسوم و هنجارها به شدت متأثر از دین اسلام هستند و یکی از مهمترین اشتراکات بلوچ‌ها با بقیه‌ی مردم ایران، اشتراک دینی است. تفاوت مذهبی بلوچ‌ها باعث شده آن‌ها در طول تاریخ در حاشیه‌ی حیات سیاسی قرار بگیرند. محدثی (۱۳۹۹) در پژوهشی به رویکردهای مختلف به دین (عامل انسجام‌بخشی یا تضاد) پرداخته است که در قالب شش دیدگاه متمایز بیان می‌کند که دین نقش‌های مختلفی در ایجاد، تقویت، تداوم، انعکاس تضادهای اجتماعی نقش دارد و از سوی دیگر پوشاننده و از بین برنده‌ی تضادهای اجتماعی است.

۳- روش پژوهش

رویکرد روش‌شناختی این پژوهش را می‌توان «برساخت‌گرایانه»^۲ دانست. نظریه‌ی برساخت‌گرایی بر آن است که دانش از طریق کنش متقابل با دیگران بر ساخته می‌شود (یاسینی، ۱۴۰۱: ۱۷۰-۱۴۷). در پارادایم برساخت‌گرایی، سعی بر این است که زندگی اجتماعی، بدون پیش‌فرض‌های اثبات‌گرایانه، به صورت نظری و تفسیری توضیح داده شود (دنزین لینکلن^۳، ۲۰۱۱، ۱۲). همچنین، روش یا راهبرد تحقیق برای پاسخ‌گویی به پرسش اصلی پژوهش، تاریخی به همراه قوم‌نگاری است که در بهار، تابستان و پاییز سال ۱۴۰۰ انجام شده است: روش تاریخی که ابزار آن اسناد و مدارک مانند کتاب، روزنامه‌ها و ... و تاریخ شفاهی (مصاحبه با افراد مطلع) است. در روش تاریخی اسناد و متونی که به تضادهای مبتنی بر دین در عرصه اجتماعی می‌پردازند، مورد بررسی قرار می‌گیرند و متونی که تنها در خصوص توصیف مذهب خود یا سایر مذاهب و فرقه‌ها می‌پردازد، مبنای کار نیستند. تاریخ شفاهی منبعی برای اطلاعات و شکلی از پژوهش تاریخی است. محقق با استفاده از اظهارات شرکت‌کنندگانی که دارای تجارب دست اول مانند در مورد تضادهای اجتماعی مبتنی بر دین هستند، گذشته نزدیک را مورد پژوهش قرار می‌دهد. روش قوم‌نگاری که متضمن مطالعه‌ی موقعیت زندگی واقعی مردم است. با استفاده از این روش، محقق با دو شیوه‌ی مشاهده و گفت‌وگو در باره‌ی تجارب زیسته‌ی جامعه مورد مطالعه (افراد دیندار در فرقه‌های گوناگون مذهبی)، به کاوش در باره‌ی تضادهای اجتماعی مرتبط با دین می‌پردازد. محققان سعی می‌کنند به درکی مستقیم و بی‌واسطه از مشارکت‌کنندگان (در جامعه مورد مطالعه) دست یابند که آنان در بافت یا موقعیتی معین گروه مذهبی خود و گروه‌های مخالف را تفسیر و تعبیر می‌کنند چون هر رفتاری با یک معنی ذهنی خاص هدایت می‌شود و این امر نیز بر آمده از موقعیت مکانی خاص خودش است. در روش مشاهده، علاوه بر تفسیر و تعبیر آنان در یک موقعیت خاص، کنش و رفتار آنان در همان موقعیت مشاهده و ملاحظه می‌شود. همچنین برای مشاهده مبتنی بر قوم‌نگاری، محقق وارد عرصه‌هایی در جامعه‌ی مورد مطالعه می‌شود که تنش‌های مذهبی در آن بیشتر دیده می‌شود (از جمله جلسات^۴ و مراسم‌ها). جامعه‌ی مورد مطالعه استان کردستان در نیم قرن اخیر است. از آنجایی که در روش تاریخی مبتنی بر

^۱ Leger

^۲ constructionism

^۳ Denzin and Lincoln

^۴ غالب این جلسات به صورت مباحثه یا مناظره‌ی دو گروه مذهبی متضاد نبوده است، بلکه رهبران و مطلعین گروه مذهبی برای پیروان خود در خصوص مسائل مذهبی و مخالفت‌ها و تضادهای خود با دیگر فرق سخن می‌گویند.

اسناد و مدارک (مانند کتاب، روزنامه‌ها و ...) نمونه‌گیری وجود ندارد باید تمامی اسناد و مدارک موجود در دسترس در خصوص فرق و مذاهب کردستان مورد مطالعه قرار گیرد تا تضادهای اجتماعی آنان مشخص شود. با استفاده از تاریخ شفاهی، افراد با تجربه دست اول می‌تواند به عنوان نمونه قرار گیرد با این شرط که بتوان از طریق آن به شناسایی تضادها دست یافت. شیوه‌ی انتخاب این افراد بر اساس نمونه‌گیری گلوله برفی بوده است. به این معنی، ابتدا از چند نفر که پژوهشگران از اطلاعات و تجارب مذهبی در طول حیات وی مطمئن بودند مصاحبه شده است و سپس از فرد مذکور تقاضا شده است که چند نفر معرفی کند. این چرخه تداوم داشته است تا در نهایت بتوان به تضادهای مبتنی بر دین دست یافت.

نمونه‌گیری مبتنی بر روش قوم‌نگاری به این صورت انجام شده است که محققان با شناسایی گروه‌های مختلف مذهبی، سعی در ورود به جلسات و مراسم‌های آنان داشته‌اند. شیوه‌ی انتخاب این گروه‌ها مبتنی بر نمونه‌گیری هدفمند^۱ بوده است. در این نمونه‌گیری، انتخاب موارد (مثلاً فرق و گروه‌های مذهبی همچون سلفی، مکتب قرآن، اخوان و ...) به عنوان مصداق طبقه یا مقوله‌ای از موارد که مورد علاقه‌ی محقق است صورت می‌گیرد. یعنی آن‌ها به طور تصادفی انتخاب نمی‌شوند. لذا ابتدا اطلاعات دقیقی از آنان به دست آمده است و سپس سعی شده است مبتنی بر مشاهده‌ی مشارکتی در جلسات و مراسم‌های آنان حضور داشته باشد. در واقع، در انتخاب این فرق و گروه‌های مذهبی شرط تنوع رعایت شده است و تا مرحله‌ی اشباع نظری در جلسات هر یک از این فرق و گروه‌ها مشارکت شده است. بر این اساس، در پژوهش حاضر، به‌منظور کسب داده‌های موردنیاز، از مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته با ۵۴ نفر، به شیوه گفت‌وگوی دوطرفه^۲ مبتنی بر زبان کُردی^۳ بهره گرفته شد. مصاحبه به شیوه روایی و اپیزودیک به مدت ۴۰ تا ۹۰ دقیقه متغیر بود؛ همچنین پژوهشگران در مباحث و مناظره‌های سه گروه مذهبی (سلفی، وهابی، مفتی‌زاده) شرکت فعال داشته‌اند. در واقع، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌ها چندین مرتبه گوش داده شد و متن آن به‌صورت کلمه به کلمه نوشته شد. برای تحلیل داده‌ها، روش کلایزی^۴ به‌کار رفته است. این روش، شامل ۷ مرحله است. (۱) خواندن دقیق تمام توصیف‌ها و یافته‌های مهم شرکت‌کنندگان؛ (۲) استخراج عبارت‌های مهم و جمله‌های مرتبط با پدیده؛ (۳) مفهوم‌بخشی به جمله‌های مهم استخراج‌شده؛ (۴) مرتب‌سازی توصیف‌های شرکت‌کنندگان و مفاهیم مشترک در دسته‌های خاص؛ (۵) تبدیل تمام عقاید استنتاج شده به توصیف‌های جامع و کامل؛ (۶) تبدیل توصیف‌های کامل پدیده به یک توصیف واقعی خلاصه و مختصر؛ (۷) معتبرسازی نهایی. گفتنی است که در معتبرسازی نهایی، از ملاک‌های اعتبار،^۵ و قابلیت اطمینان^۶ استفاده شد. برای بررسی اعتبار، اطلاعات هر مصاحبه در اختیار شرکت‌کنندگان قرار گرفت و اصلاحات لازم براساس نظرات آن‌ها، اعمال شد.

ویژگی کلی مصاحبه شونده‌گان

۲۱ درصد مصاحبه شونده‌گان زن و ۷۹ درصد مرد بوده‌اند. ۲۷ درصد از مصاحبه‌شونده‌ها مجرد و ۷۳ درصد متأهل بوده‌اند. سن افراد مصاحبه شونده، از ۳۵ سال تا ۷۸ سال توزیع شده‌است، میانگین سن آن‌ها ۴۶ سال، مد ۴۰ سال و میانه ۴۷ سال بوده است. درصد مصاحبه شونده‌ها در مقطع دیپلم یا زیر دیپلم، ۲۹ نفر در مقطع کارشناسی ۱۷ نفر در مقطع ارشد یا دکتری بوده‌اند. از لحاظ شغلی ۲۴ درصد مصاحبه‌شونده‌ها دبیر، ۵ درصد استاد دانشگاه، ۲۶ درصد کارمندان دولتی یا بخش‌های خصوصی، ۴۱ درصد شاغل آزاد و ۴ درصد زنان خانه‌دار بوده‌اند. همچنین پژوهشگران در جلسات سه گروه مذهبی سلفی (۴ جلسه)، وهابی (۲

۱. purposive sampling

۲. conversational style

۳. پژوهشگر، خود کُرد زبان است و به چندین دلیل، مصاحبه با زبان کُردی انجام شده است: اولاً بیشتر مردم این مناطق کم‌سواد هستند و غالباً با زبان فارسی آشنایی ندارند، ثانیاً پژوهشگر غیرکُرد را از کارکنان دولت تلقی می‌کنند و حاضر به همکاری نمی‌شوند، و ثالثاً حتی در صورت همکاری با زبان فارسی، سعی می‌کردند محتاطانه از تجربه‌ها و ذهنیت‌های خود بگویند. محقق سعی کرده است با زبان بومی، رضایت آن‌ها را جلب کرده و وارد مصاحبه شود.

۴. colaizzi

۵. credibility

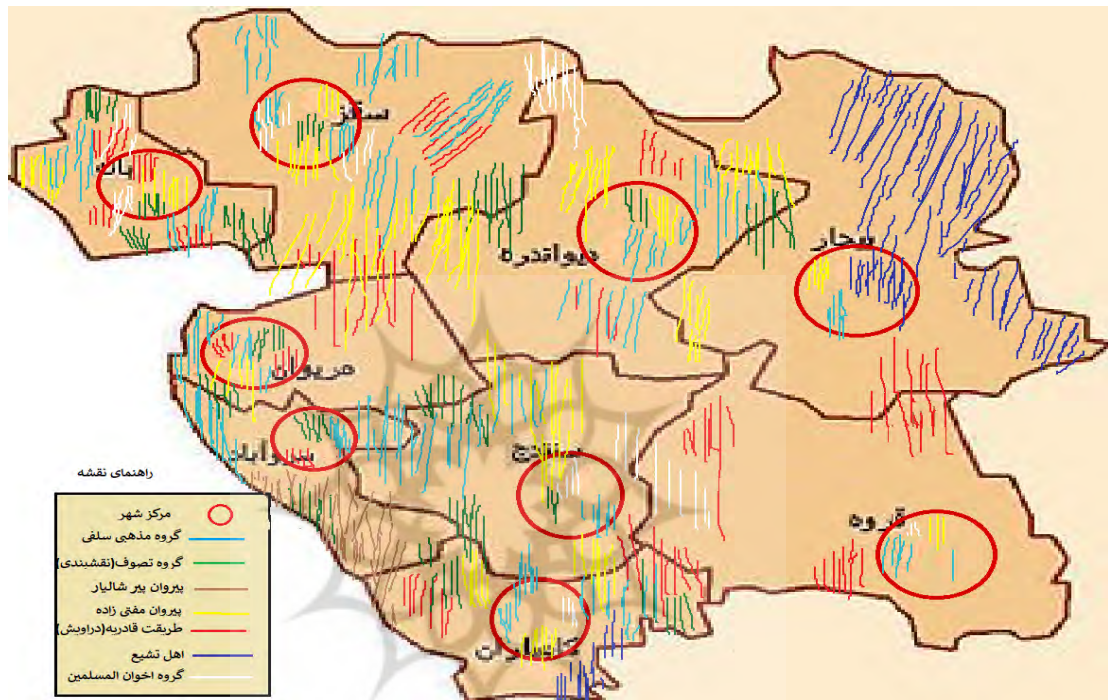
۶. dependability

جلسه) و مفتی‌زاده (۲ جلسه) مشارکت داشته‌اند که تعداد افراد مشارکت‌کننده در این جلسات از ۴ نفر تا ۱۵ نفر بوده‌اند. میانگین میزان مشارکت افراد در ۹ جلسه ۸ نفر بوده است.

پراکنش تضادهای اجتماعی در کردستان

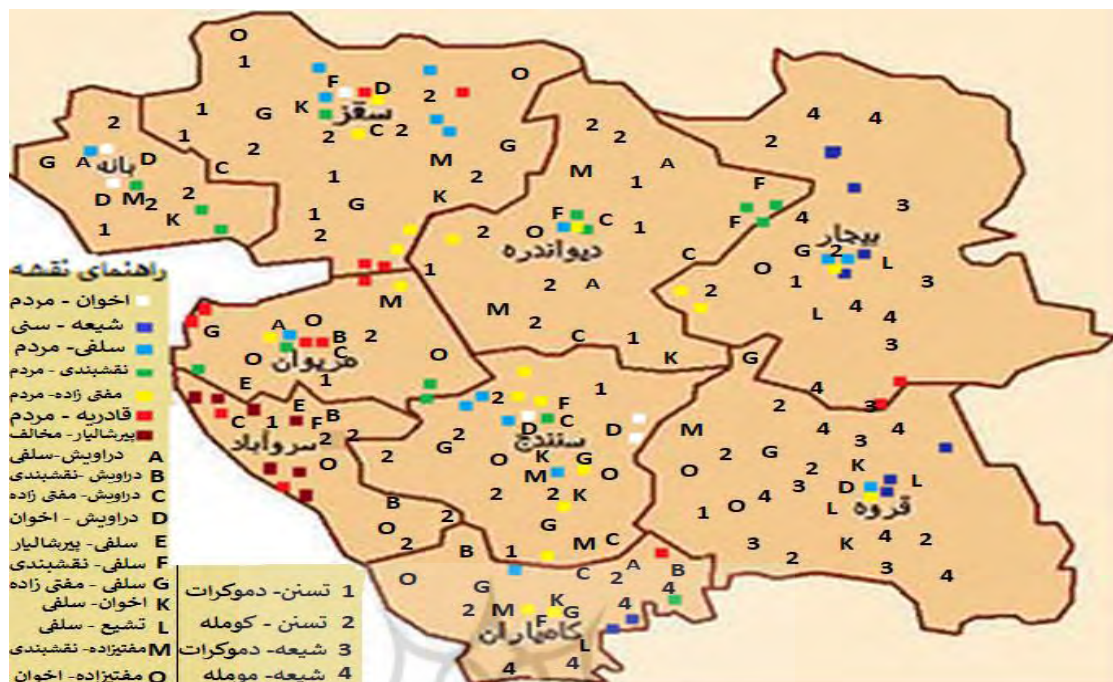
مردم کردستان در طول تاریخ، همواره مردمی مذهبی بوده‌اند و علاقه‌ی زیادی به تفکر در امور مذهبی، عرفانی و معنوی داشته‌اند. در میان مردم کردستان، پیروان ادیان و مذاهبی فراوانی همچون اسلام، مسیحیت، یهودیت، تشیع امامی، تشیع علوی، نصیری، طریقه‌های عرفانی نقشبندیه، قادریه، حسین ابدال، بکتاشیه، اهل حق، کاکه‌ای و نیز پیروان آیین ایزدی با منشأ زرتشتی و مانوی و دیگر فرقه‌های شایع دیگر وجود دارد که به دلیل این ویژگی، به حق باید کردستان را «هند جهان اسلام» نامید(الیما، ۱۳۷۸: ۲۱؛ نیز، ۲۰۱۴: ۲۲-۲۸).

شکل (۱): پراکنده‌گی مذاهب و فرقه‌های مذهبی در کردستان

در واقع بر مبنای آنچه از تفحص در مناطق کردستان در خصوص پراکنده‌گی کردستان یافت شده است می‌توان گفت فرقه‌ها و گروه‌های مذهبی زیادی یافت می‌شود که به صورت شکل (۱)؛ وقوع جغرافیایی تضادهای اجتماعی مبتنی بر دین در کردستان توزیع شده است.

¹ Nebez

شکل (۲): پراکندگی تضادهای دینی در کردستان (با راهنمای نقشه)

شواهد و یافته‌ها به وضوح بیانگر آن است که در کردستان مذهب اهل تسنن رایج‌تر و دارای پیروان بیشتری است هر چند در سه شهر قروه، بیجار و تا حدودی کامیاران اهل تشیع نیز ساکن هستند. همچنین فرقه‌های مذهبی زیادی از جمله اخوان-المسلمین، گروه سلفی، طریقه نقشبندی، طریقه قادریه (درویش)، پیروان کاک احمد مفتی‌زاده، حامیان و وفاداران پیرشالیار... در کردستان حضور دارند. ارضای این تنوع از سلیق و علایق مذهبی بدون شک در جامعه بدون کشمکش و تضاد امکان پذیر و مهیا نیست هرچند که هم می‌تواند انسجام بخش باشد و هم در عین حال می‌تواند انضباط و انسجام را در جامعه برهم بزند و حیات اجتماعی را مختل کند. این فرقه‌های اهل تسنن در بعضی از موارد با یکدیگر در تضاد هستند و در کردستان این تضادها در سطح فردی و گروهی و در قالب تهدید، توهین، تحقیر و دعوی فیزیکی مشاهده شده است. علاوه بر آن، این فرقه‌ها، با مردم و افرادی که به آنان وابستگی و دلبستگی فکری و روحی ندارند نیز در تضاد قرار دارند و تساهل دینی را در حق آنان روا نمی‌دارند. همچنین رد پای بسیاری از تضاد اجتماعی این فرقه‌ها با اهل تشیع در شهرهای قروه، بیجار و کامیاران یافت شده است و در مرحله نهایی نیز می‌توان بیان کرد که این فرقه‌ها با احزاب و مردم سکولار در کردستان نیز در تضاد قرار گرفته‌اند. بنابراین این فرقه‌ها در کردستان با رویکردهای متنوع گرایش‌های دینی، موجب تضادهای اجتماعی زیادی شده‌اند. این تضادها در داخل فضای شهری بیشتر، و هر چه به مناطق مرزی نزدیک‌تر شویم این تضادها کم‌تر و ملایم‌تر است.

۴- تحلیل یافته‌ها

۴-۱- دین به مثابه از بین‌برنده‌ی تضادهای اجتماعی

جدول (۱): خصلت نابودکننده تضادهای اجتماعی

خصلت نابود کننده		ابعاد
نابودکننده پسینی	نابودکننده پیشینی	مدت زمان نابودکننده
چندعاملی	تک عاملی (دینی)	تعدد عوامل
بلند مدت	کوتاه مدت	قدرت نابودکننده

۱-۴-۱- از لحاظ زمانی

الف) دین به مثابه نابودکننده‌ی پیشینی:

خصلت نابودکننده‌ی تضادهای اجتماعی توسط دین در این بخش نمایان و مشهود است و این نوع از نابودکننده‌های تضاد اجتماعی مبتنی بر دین هستند. انسان‌ها در وضعیت طبیعی دارای رابطه تضادآمیز هستند و به محض ایجاد این تضادها، دین با آن‌ها مقابله می‌کند. ناوات اردلان یکی از مصاحبه‌شوندگان روستای نگل مریوان (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۱۸)، روایتی از تضادهای آنی که دین نابودکننده‌ی آن بوده است اشاره می‌کند:

تا وقتی قرآن تاریخی^۱ در روستا است مردم با خیال راحت و آرامش قلبی زندگی را می‌گذرانند ولی وقتی قرآن را از روستای ما زدیدند دیگر تنش و درگیری‌های کلامی و حتی فیزیکی در روستا به وجود آمد انگار قرآن و حضور و بودنش در روستا از روح جامعه‌ی ما نگبانی و محافظت می‌کرد.

آنچه از روایت مصاحبه‌شونده تا اینجا مشهود است بسیاری از اختلافات و ناامیدی‌های روستائیان بر مبنای این قرآن (نگل) حل و فصل می‌شد و به مردم امید می‌داد. یعنی قرآن پیش از وجود و ظهور اختلافات و تضادهای اجتماعی موجود است و اجازه بروز اختلاف و کشمکش را نمی‌دهد و به محض بروز اختلاف در بین آنان میانجیگری می‌کند. بدین ترتیب به گفته مصاحبه‌شونده، به محض دعوا یا اختلاف، یا بر مبنای قسم به قرآن مذکور اختلاف حل می‌شد یا به این قرآن محول می‌شد و دیگر اختلاف حل می‌شد.

ب) دین به مثابه نابودکننده‌ی پسینی:

در این بخش به نوعی از پیامد و کارکردهای دین در راستای زدودن تضادهای اجتماعی پرداخته می‌شود که در برهه‌ای از زمان ایجاد شده است. ممکن است این نابودکننده شکل اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، محیطی و ... داشته باشد ولی تفسیر مذهبی به آن داده شده است و این تفسیر مذهبی، در قالب نابودکننده‌ی تضادهای اجتماعی خوانش شده است. مثلاً مراسم تعزیه ماموستا عبدالکریم مدرس^۲ در یکی از مساجد مریوان که به درگیری منجر شد که در نهایت با تفسیرهای دینی و خوانش‌های دینی، به آشتی و سازش منجر شد و تضاد از بین رفت، چنانچه روایتی از مصاحبه شماره ۱۵ توسط نچیروان بیان شد:

با درگذشت ماموستا عبدالکریم مدرس، مراسمی بزرگی برای عزاداری ایشان برگزار شد، گروهی وارد مراسم شدند و بر علیه وی حرف زدند و منجر به درگیری شد که در همین زمان پر از آشوب با وساطت یکی از بزرگان مبنی بر اینکه در قرآن کریم بیان شده است که مسلمانان باید از شیطان دوری کنند و از تنش با یکدیگر بگریزند و بپرهیزند ... همین رویکرد و نگاه دینی به مرور تنش‌ها و اختلاف‌ها را از بین برد چون رفتار جامعه در این موقعیت با یک معنی ذهنی خاص برگرفته از دین هدایت می‌شود و لذا رسالت و کارکرد دین در این بخش به وضوح قابل شناسایی است.

۲-۴-۱- تضادهای اجتماعی نابود شده از لحاظ تعدد عوامل

گاهی ممکن است تضاد اجتماعی تنها از طریق دین حل شود و گاهی ممکن است علاوه بر دین از طرق مختلف دیگری همچون دستگاه‌های قضایی و ... از بین برود.

الف) نابودکننده‌ی تک علتی

^۱ قرآن نگل، قدیمی‌ترین قرآن تاریخ ایران و یکی از چهار قرآن قدیمی جهان است که با خط کوفی بر کاغذ ضخیم و قهوه‌ای رنگی نوشته شده است و به علت تشابهش با پوست، در بین مردم به «پوست آهو» شهرت یافته است. قرآن تاریخی نگل در سال ۱۳۸۲ به شماره ۲ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده و سالانه پذیرای تعداد زیادی از دوستداران به این کتاب الهی و گردشگران داخلی و خارجی است. سبک و شیوه نگارش قرآن مربوط به سده چهارم هجری است، اما مردم روستا آن را به عثمان بن عفان خلیفه‌ی سوم نسبت می‌دهند.

^۲ ماموستا عبدالکریم مدرس (۱۹۰۵- درگذشت ۳۰ اوت ۲۰۰۵) با تخلص شعری نامی، فقیه، مفسر، محقق، مترجم و شاعر معاصر کرد است.

در اینجا تنها بر تضادهایی تأکید می‌شود که توسط دین یا از مجرای شرعی دین از بین برده می‌شوند، یعنی دین شرط لازم و شرط کافی برای از بین بردن تضاد اجتماعی محسوب می‌گردد. ثاوات اردلان یکی از مصاحبه‌شوندگان روستای نگل مریوان که پیش‌تر ذکر شد، روایتی از تضادهایی که دین به عنوان تنها عامل نابودکننده‌ی آن بوده است، اشاره می‌کند. وی می‌گوید که سرقت قرآن نگل باعث اختلاف و درگیری‌های زیادی بین اهالی روستا و حتی روستاهای اطراف شد درگیری‌ها ادامه داشت و حتی بسیاری از بزرگان و رجال سیاسی و مدنی از روستاهای مریوان و شهر مریوان و سنندج برای پایان دادن به نزاع به روستا آمدند ولی این نزاع و درگیری پایانی نداشت تا اینکه قرآن سرقت رفته پیدا شد و به روستا برگردانده شد و تمامی تناقضات فکری و تناقضات و تعارضات اجتماعی از بین رفت.

(ب) نابودکننده‌ی چند علتی

گاهی تضادهایی وجود دارند که تنها دین برای حل آنان کافی به نظر نمی‌رسد اما دین به عنوان علتی برای نابودی آن لازم است. یعنی دین شرط لازم است ولی کافی نیست. مانند عملیاتی که گروه داعش (بیشتر آن‌ها کردستانی بودند) در سال ۱۳۹۶ انجام داد که در دو عملیات تروریستی در مجلس شورای اسلامی و نیز مقبره بنیانگذار انقلاب اسلامی، امام خمینی صورت داد و شکست خورد^۱. مشخص بود که تضاد آنان با مذهب تشیع و یا حکومت مرکزی بود که دو مکان مهم حکومتی را مورد توجه قرار داده بودند، ولی این تضاد در کم‌تر از نیم روز خاتمه یافت. هر چند شکل این تضاد به نابودی یک طرف منجر شد ولی این تضاد دیگر بروز و ظهور نیافت. در واقع تأثیر دو عامل نیروهای نظامی و مذهب در نابودی آنان حائز اهمیت است، از یکسو دفاع از مذهب رسمی و دفاع مذهبی‌ها از مذهب خود در نابودی آنان حائز اهمیت بود و از سوی دیگر، نیروهای امنیتی و نظامی در نابودی آنان نقش تعیین‌کننده‌ای داشتند.

۳-۱-۴- دین به عنوان قدرت نابودکننده‌ی تضادهای اجتماعی

در این بخش از دین به عنوان نابودکننده‌ی تضادهای اجتماعی به دو صورت پرداخته می‌شود. صورت اول از این نگاه مواردی هستند که به محض بروز تضادهای اجتماعی، در مقابله با آنان قرار می‌گیرند و در کوتاه‌ترین زمان آنان را نابود می‌کنند. صورت دوم مقابله دین با تضادها چندین دهه و گاهی چندین قرن طول کشیده است تا این تضادهای اجتماعی را نابود کند.

(الف) نابودکننده‌ی کوتاه مدت

گاهی تضادهای اجتماعی به حدی سست و شکننده هستند که اگر مقاومت در برابر این تضادها قوی (دینی) باشد و گاهی حتی اگر مقاومت نیز ضعیف باشد این تضادها را به زودی از بین می‌برد و آن را ماندگار نمی‌سازد. نمونه‌های آن را در کردستان می‌توان به درگیری بین گروه‌های مختلف فکری روستائیان نگل بر سر بازگشت قرآن دزدیده شده دانست و بیان کرد که کمتر از دو ماه با پیدا شدن و بازگشت قرآن تاریخی به روستا، اختلافات از بین رفت. مثال دیگر از نابودکننده‌ی تضادها در کوتاه مدت، از طریق نیروهای نظامی پشتیبانی مذهبی (قوای قهریه) اجرایی می‌شود حملات گروه داعش در سال ۹۶ است که پیش‌تر به آن اشاره شد.

(ب) نابودکننده‌ی بلند مدت

گاهی تضادهای اجتماعی بسیار مقاوم و ماندگارند و یا حتی اگر مقاوم نباشند از آنجایی که ابزار مقاومتی برای حذف آن ضعیف عمل می‌کند که در حذف این تضاد، مدتی آن را ماندگار می‌کند. یکی از مثال‌های مهم تضادهای بین ناسیونالیسم ایرانی با ناسیونالیسم کردی بود که بیش از نیم قرن در مقابل همدیگر قرار گرفتند، از اوایل انقلاب با تأکید بر مذهب بر این دو تأکید شد و در نهایت در طول ۲۰ سال بعد از انقلاب این دو گرایش نابود شدند. هر چند این گرایش‌ها ممکن است در سطح اجتماعی رایج باشند ولی خود را بروز و عرصه نمی‌کنند و در واقع این دین است که به پشتوانه نیروهای نظامی خود توانست در مدتی

^۱ حملات ۱۳۹۶ تهران به مجموعه حملات داعش به ساختمان مجلس شورای اسلامی و حرم سید روح‌الله خمینی در ۱۷ خرداد ۱۳۹۶ در تهران اشاره دارد که در نتیجه‌ی آن ۲۲ نفر (۱۷ قربانی و ۵ مهاجم) کشته و دست‌کم ۵۲ نفر زخمی شدند. این حملات حدود ساعت ۱۰:۳۰ با حمله به ساختمان مجلس آغاز شد. گروه دوم حدود ساعت ۱۰:۴۰ وارد حرم سید روح‌الله خمینی شدند.

طولانی این تضادها را نابود کند. در این برهه در ایران از گرایش ناسیونالیستی دوران پهلوی کاسته شد و بر گرایش مذهبی اسلامی تأکید شد و کردستان نیز به تأثیر از این نگاه، با گرایش مذهبی بیشتری پا به عرصه گذاشت. هژمونی بُعد مذهبی در گروه مکتبی (احمد مفتی زاده) در برابر مسائل ناسیونالیستی گُرد آنجا بیشتر آشکار می‌شود که در پی تشکیل حکومت اسلامی است و در کتابی با عنوان «بحثی کوتاه درباره حکومت اسلامی» آورده شده است. هر چند در اوایل، جریان مکتب پیروزی‌هایی در سنج کسب کرد اما چنین تفکری عملاً در فضای کردستان با وجود تسلط فکر چپ بر گروه‌های مذهبی نمی‌توانست مناسب باشد، لذا عملاً در تقابل با گروه‌های سیاسی کردستان قرار می‌گرفت و حداقل در کردستان امیدی به موفقیت نداشت. ایشان در کتاب مذکور، دیدگاه‌های خود را درباره حکومت اسلامی بیان کرده و ارکان مشخصات حکومت اسلامی مورد نظر را مشخص کرده است. به ویژه وی مخالف سرسخت سکولاریزم یعنی همان گرایش رایج در کردستان بود. چنانچه می‌نویسد «همین سیاست ضد خلقی جدا کردن دین از سیاست روز به روز جامعه عظیم و فولادین توحیدی را به طرف سستی و بت‌پرستی سوق داد... در این قرن‌های اخیر یعنی از زمان خاموش شدن مشعل‌های تمدن اسلامی در اندلس و از جمله صلیبی‌ها از غرب و مغول از شرق... اعلام این جمله با نهایت صراحت و گستاخی که دین از سیاست جداست و توجیه این خیانت با استفاده از روش‌های تزویر و فریب - نه با منطق زور و استبداد مانند گذشته - محصول این دوران اخیر است» (مفتی‌زاده، ۱۳۵۹: ب: ۶).

تضاد فکری در کردستان دوران انقلاب میان جریان مکتب مفتی‌زاده و چپ‌ها شدید شد که موضع‌گیری‌های مکتب دینی و در رأس آن مفتی‌زاده این تضاد را بیشتر نمایان می‌سازد. سازمان چریک‌های فدایی در مورد علامه می‌گویند «او در تمامی سخنرانی‌ها، نوار پرکردن‌ها و جلساتش شروع به توهین کردن به کمونیست‌ها و غیر اسلامی‌ها (آن‌طور که خودش اسلام را می‌فهمد) نمود، و مدعی رهبری اسلامی که نه چپ و راست، بلکه اسلام ناب محمدی را می‌خواهد شود. او هنوز نه رهبر مذهبی سنج بود و نه رهبر مذهبی سنی‌های ایران و نه رهبر جنبش خلق کرد» (سازمان چریک‌های فدایی، ۱۳۵۸: ۳۶). در خرداد ماه ۱۳۵۸ کنفرانس خودمختاری تشکیل شد که هیچ یک از احزاب دموکرات، چریک‌های فدایی، جمعیت دفاع از آزادی و انقلاب، حزب توده، شیخ عزالدین و ... که در مجموع طیف چپ را تشکیل می‌دادند و به دنبال جنگ سنج به موازات سیر نزولی جریان مکتب، سیر صعودی را طی می‌کردند هیچ کدام در کنفرانس شرکت نکردند (مفتی‌زاده، ۱۳۵۸: ۱۵) که اینها آثار تضاد شدید دو دسته دین با گروه‌های ناسیونالیسم در کردستان بودند و بعدها با حمله ایران به مناطق کردستان، گرایش ناسیونالیستی بعد از جنگ هشت ساله ایران، تقریباً رو به نابودی کرد و یا قادر به بروز خود در عرصه عمومی نبودند. بنابراین دین (در کردستان و ایران) باعث نابودی گرایش‌های ناسیونالیستی شد که مدت زیادی دامن ایران و کردستان را گرفته بود.

۴-۲- دین به مثابه پوشاننده و پنهان‌کننده تضادهای اجتماعی

جدول (۲): خصلت پوشاننده تضادهای اجتماعی توسط دین

ابعاد	خصلت پوشاننده
پوشاننده از نظر زمانی	فرایندی (به مرور زمان)
شیوه پوشاننده	هژمونیک (اقتناع)
	آنی (لحظه‌ای)
	قوای قهریه (اجبار)

۴-۲-۱- دین به عنوان پوشاننده تضادهای اجتماعی از نظر زمانی

(الف) آنی (لحظه‌ای)

در پوشاننده موقتی به محض اینکه تضادهای اجتماعی بروز می‌یابد پوشاننده دینی خلق شده و ظهور می‌یابد و یا بازتولید می‌شود که غالباً مبتنی بر تفاسیر جدید از دین است، البته لازم به ذکر است گاهی پنهان‌کننده دینی از پیش وجود دارد که به محض بروز تضادها، آنان سعی در پنهان‌سازی تضادها دارند و موفق خواهند شد که تضادهای اجتماعی را ببوشانند. به عنوان مثال مکتب قرآنی مفتی‌زاده از همان ابتدای انقلاب در سال ۱۳۴۲ در تضاد مبتنی بر مبارزه مسلحانه بر ضد حکومت غیردینی پهلوی باور داشتند و ایشان در سخنرانی شورای مرکزی سنت (شمس) در تاریخ ۱۳ / ۱ / ۱۳۶۰ چنین نوشته است که «در قزل

قلعه با عده‌ای از آقایان از جمله دکتر جواد باهنر رفاقت پیدا کردیم... در گفتگو با دکتر باهنر گفتم حیف است ۱۵ هزار انسان را در روز ۱۴ و ۱۵ خرداد، بدون نتیجه از دست دادیم (سال ۱۳۴۲) در حالی که اگر مسلحانه مبارزه می‌کردیم با ۱۴، ۱۵ هزار نفر می‌توانستیم رژیم را ساقط کنیم و در این مورد چقدر تأکید کردم و گفتم کردها، با سلاح و جنگ پارتیزانی آشنا هستند. شما افراد خود را آماده کنید و من هم کسانی را می‌فرستم که جنگ مسلحانه و چریکی آموزش دهند» (مفتی‌زاده، ۱۳۶۱: ۸۹). شواهد نشان می‌دهد که مکتب قرآنی مفتی‌زاده در یکی دو ماه اول تمایل به مسلح شدن داشت. در ۲۶ اسفند ماه ۱۳۵۷ مفتی‌زاده ضمن نامه‌ای از سرهنگ صفدری فرمانده لشکر ۲۸ سنندج درخواست اسلحه و مهمات می‌کند. صفدری مطرح کرده بود که تحویل اسلحه باید با موافقت امام یعنی صفدری -روحانی شیعه مؤسس کمیته دیگر انقلاب در سنندج- و رئیس ستاد باشد. این پاسخ سبب ناراحتی طرفداران مکتب مفتی‌زاده می‌شود. از طرف دیگر صفدری هم به بهانه اینکه شنیده است افراد مفتی‌زاده فشنگ‌ها را می‌فروشند و از ترس آنکه اسلحه علیه خودش به کار رود، حاضر نشد اسلحه و مهمات در اختیار آنان بگذارد (سازمان چریک‌های فدایی، ۱۳۵۸: ۴۳). حاکمان جمهوری اسلامی اعتماد و باوری به مکتب قرآنی مفتی‌زاده نداشتند و بعدها نشان دادند که با آنها تضاد جدی دارند و با مسلح شدن (مکتب قرآنی) موافقت نکردند. این رویکرد ذهنی نوعی پوشاندن تضادهای اجتماعی از طریق حاکمیت اسلامی (تشیع) بود.

در کارکرد پوشاننده‌ی دیگر از این دسته تضادهای موجود به محض بروز مجدد و سر و پا گرفتن، دین ظهور و بروز می‌کند و اجازه‌ی تشدید تضادها را نمی‌دهد به طوری که می‌توان بیان کرد که دین این تضادها را می‌پوشاند. مانند آنچه از روایت هستیاری (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۱۲) در خصوص درگیری در مراسم تعزیه و لغو مراسم بیان شد.

در یک مراسم فاتحه خوانی که در مسجد برگزار شد، ماموستای مسجد که گرایش صوفی‌گری داشت وارد مسجد شده و اعتراض داشتند که نباید اینجا مراسم برگزار می‌شد که همین امر به درگیری و تنش منجر شد ولی با وساطت چند نفر از ماموستاهای حاضر در مسجد مشکل برطرف شد ....

ب) فرایندی

در پوشاننده‌ی فرایندی تضاد اجتماعی که ممکن است پیش یا پس از بروز تضادهای اجتماعی به وجود بیایند ولی پنهان ساختن این تضادهای اجتماعی طی فرایندی شکل می‌گیرد که به مرور زمان این تضادها را، مخفی می‌کنند و به مرحله‌ای می‌رسد جز با تحقیقات عمیق نمی‌توان به آن دست یافت. مثلاً در مصاحبه با مختار اسلامی (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۱) چنین برداشت می‌شود که بین مناطق خاصی در داخل کردستان به واسطه‌ی طایفه‌گرایی و یا اختلاف بین شیعه و سنی، ایرانی با عراقی و ... بود با واسطه‌ی طریقت‌قانداری این تضاد از بین رفت و باقی نخواهد ماند. ولی به نظر می‌رسد که این تضاد طی مدت زمانی پنهان مانده است زیرا در هر برهه‌ای این تضاد مجدداً اتفاق می‌افتد و شعله ور می‌گردد و صورت آشکار خود را نشان می‌دهد مثل تضاد و درگیری فکری بین گروه دینی شیخ نقشبندی با شیخ قادری در بین دانش‌آموزان دبیرستانی در مریوان به مدت سه سال، تنش و درگیری در روستای کانی سانان مریوان از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۲ بین دو گروه فکری تصوف نقشبندی و طریقت‌قانداری، تضاد و درگیری در سال ۱۳۹۸ بین دراویش قادریه و اهل تصوف نقشبندی در مسجد مریوان بر سر اختلاف در موضوع و تفسیر از بحث معاویه.

۲-۲-۴- شیوه‌ی پوشاننده تضادهای اجتماعی توسط دین

گاهی شکل پوشاننده تضادهای اجتماعی توسط دین در قالب قوای قهریه و گاهی شکل آن به صورت هژمونی است که مردم آن را با علایق و سلیق خود می‌پذیرند.

الف) پوشاننده به واسطه‌ی قوای قهریه

شکل پوشاننده‌ی تضادهای اجتماعی توسط دین که از طریق قوای قهریه اعمال می‌شود به این صورت است که نیروهای زور در قالب نیروی پلیس، نیروی انتظامی، دادگاه‌ها و حتی تهدید و رعب و وحشت به منظور دفاع از دین یا جلوگیری از گرایش به

گرایش دینی خاصی، یا احزاب دینی سعی در پوشاندن تضادهای اجتماعی می‌کنند و از طریق این نیروی زور یا قدرت، سعی می‌کنند تا تضادهای اجتماعی را بپوشانند. همانند آنچه که در جمهوری اسلامی ایران مشهود است که به منظور دفاع از دین اسلام از نیروهای پلیس و کنترل استفاده می‌کند که آن را حراست و محافظت کند و بدین طریق تضادهای مهمی در درون جامعه پنهان می‌شود، با وجود آنکه گروه‌های مختلف مذهبی و اجتماعی در تضاد قرار دارند اما از ترس این قوای قهریه، امکان بروز و ظهور نمی‌یابند. همانند جوانان کردستانی که به داعش پیوستند و درصدد حمله به مناطق دیگری در سوریه و عراق بودند ولی از آنجایی که در ایران قوای قهریه مسلط بود امکان بروز و ظهور آن را نداشتند (احمدی، ۱۳۷۸).

ب) پنهان کننده از طریق هژمونی

گاهی شکل پوشاننده تضادهای اجتماعی مبتنی بر اعمال قدرت به شیوه‌های اقناع است. در این شیوه برای پوشاندن تضادهای اجتماعی از مشروعیت دین بهره گرفته می‌شود ممکن است شیوه پوشش این تضادها رویگردانی از یک مسئله خاص و تمرکز بر یک مسئله دیگر باشد. مثلاً تأکید زیاد بر یک مسئله از دین باعث رویگردانی از برخی مسائل دیگر دین شود، و ممکن است از طریق دین (آیات، روایات و احادیث و ...) سعی شود که یک مسئله کم‌اهمیت جلوه داده شود و تضادهای آن را بپوشانند، از جمله آن نفوذ گرایش فکری تصوف و نقشبندی^۱ در بین فرق مذهبی مختلف اسلامی، تضادهای بین آنان را سرپوش می‌گذارد و آن را اتحاد و یکی شدن می‌نامد. یکی از مصاحبه‌شوندگان که خود یکی از پیروان طریقت اهل تصوف بود ذکر می‌کند.

طریقت از زمان شاه اسماعیل صفوی (۹۰۷-۹۲۰ق) با مظاهر و عقاید اهل سنت و تشیع به هم تنیده شد «شیوخ طریقت تا به امروز بسیاری از مساجد را نیز زیر سلطه داشتند و اداره امور آنها را نیز به دست گرفتند و از این طریق هر گونه درگیری را آشتی می‌دادند، زیرا مردم آن را می‌پذیرفتند».

۳-۴- دین به مثابه انعکاس‌دهنده و بازنمایی‌کننده تضادهای اجتماعی

جدول (۳): خصلت انعکاس‌دهنده تضادهای اجتماعی توسط دین

ابعاد	خصلت انعکاس	
قلمرو انعکاس	برون دینی	درون دینی
شیوه‌های انعکاس	آشکار	پنهان

۳-۴-۱- قلمروهای انعکاس تضادهای اجتماعی

گاهی دین تضادهای درون‌دینی یا برون‌دینی را انعکاس می‌دهد.

الف) درون‌دینی

دین تضادهای مردم در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی یا اجتماعی را برای پیروان آن دین منعکس می‌کند، این انعکاس در قالب رفتاری و عبادی قرار می‌گیرد و توسط پیروان آن دین به اجرا گذاشته می‌شود. مثلاً گفته می‌شود اگر کسی چنین رفتار یا عملی نکند سواد دینی ندارد یا از ما نیست و در همین راستا احتمال اینکه مورد ستم دینی واقع شود وجود دارد. همانند روایتی که عباس (مصاحبه‌شونده شماره ۹) در خصوص اختلاف و جدال بر سر خواندن فاتحه در قبرستان روستای ژنین بیان می‌کند:

«بعد از اتمام کار به فکر رسید که سری به قبرستان بزنم و فاتحه‌ای بخوانم، در وسطای راه چند نفر پرسیدند که به کجا می‌روی... بعد اینکه متوجه شدند که به زیارت قبور می‌روم، من و رفتار امثال من را مسخره کردند مبنی بر اینکه فاتحه و فاتحه خوانی در آیات و روایات و ... نیست. مقاله و کتاب‌های زیادی را به من معرفی کردند که در این زمینه مطالعه کنم، تحریم زیارت

^۱ طریقت نقشبندی در اساس، تداوم طریقت خواجهگان است که عبدالخالق غجدوانی (۵۷۵-۱۷ق) آن را بنیان نهاد و در جهان اسلامی (اهل تسنن) رایج است.

قبور را به سید قطب استناد دادند. منم گفتم من سواد چندانی ندارم و نمی‌دانم اینترنت و کتاب... که باز شروع به مسخره کردن من و دوستان من کردند تا اینکه درگیری شروع شد و مدت‌ها همین موضوع باعث تنش و تضاد شد ...»

در واقع روایت مذکور نشان می‌دهد که تضادهای دینی انعکاسی از تفاوت بین انسان مدرن یا جدید و انسان سنتی است و اجماع فرهنگی در این بعد از زمان و فضا سخت و شکننده است و به نوعی می‌توان بیان کرد که هراسی متفاوتی یکی بیشتر افراد را در بر گرفته است و اختلاف بر سر تفاوت‌ها در باورهای فکری و مذهبی در جامعه امری است شایع و رایج که تا حدی جایز نیز خوانده می‌شود چون در این زمان جامعه کمتر فعالیت‌های فکری از هر سنخ را محدود یا تحریم می‌کند.

(ب) برون‌دینی

تضادهای مردم در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی یا اجتماعی توسط دین برای گروه‌های برون دینی نیز انعکاس می‌یابد، این انعکاس در قالب آگاهی، ملاحظه، هشدار و اخطار قرار می‌گیرد. مثلاً به گروه‌های دیگر هشدار، اخطار یا اطلاع داده می‌شود که ویژگی و باورهای آیین و دین ما چنین است تا گروه دیگر آن را ملاحظه نکنند. نمونه‌ی انعکاس این تضادهای برون دینی در کردستان را می‌توان به تضاد در ارایش طریقت قادریه با پزشکی مدرن که پلیس اقلیم کردستان عراق به دلیل کرونا بر آن اصرار داشت در نظر گرفت و بررسی کرد. شیخ محمد کسنزانی در بهار ۱۳۹۹ در اوج کرونا درگذشت که یکی از مشاهیر پیرو طریقت قادریه بود و مریدان وی برای حضور در مراسم تشییع جنازه‌ی وی که در اقلیم کردستان عراق برگزار گردید تلاش بسیار کردند که به دلیل محدودیت‌های کرونایی برای رفت و آمد در مرز و تلاش مریدان برای عبور مشکلات بزرگی را به وجود آورد. با توجه به شیوع کرونا، بسته بودن مرز مسافری باشماق و رعایت پروتکل‌های بهداشتی، امکان حضور در ارایش و مریدان شیخ محمد کسنزانی برای شرکت در مراسم تشییع جنازه در اقلیم کردستان عراق فراهم نشد. نیروهای مرزبانی اقلیم کردستان هم اجازه ورود هیچ کس را به خاک عراق نمی‌دادند زیرا طبق وزارت بهداشت و پزشکی اقلیم کردستان بایستی مرزها محدود می‌شد ولی در ارایش طریقت قادریه با مرزبانان درگیر شدند و وارد اقلیم کردستان شدند (همشهری آنلاین، ۱۳۹۹). این تضاد از این جهت، به عنوان انعکاس توسط دین در نظر گرفته شده است زیرا مدت زیادی است تضاد بین پزشکی سنتی و مدرن وجود دارد و دین این تضاد را منعکس می‌کند. همچنین از این جهت برون‌دینی محسوب می‌شود که فرقه‌های برون از خود (پزشکی مدرن) اطلاع می‌دهد که کرونا برای آنان حائز اهمیت نیست و باید به آنان اجازه اجرای طریقت خود را بدهند، زیرا در طریقت آنان مرید و مرادی حائز اهمیت بوده است و در اولیت می‌باشد.

۴-۳-۲- شیوه‌های انعکاس تضادهای اجتماعی

شیوه‌های انعکاس تضادهای اجتماعی می‌تواند آشکار و علنی و سا به صورت پنهان باشد. در بحث انعکاس تضادهای اجتماعی توسط دین نیز این شیوه صدق می‌کند و مشهود است.

(الف) آشکار

انعکاس آشکار تضادهای اجتماعی توسط دین (تفسیر از دین)، به این معنی است که دین این تضادها را به صورت علنی اعلام می‌کند و خود دین واقف است که این تضادها وجود دارد و به صورت آشکار آن را اعلام می‌کند. حال ممکن است که جانب گروهی را بگیرد یا در پی حل آن باشد و یا بخواهد این تضادها را افزایش دهد. نمونه آخر این موضوع انعکاس تضاد بین پزشکی مدرن (بیماری کرونا) و پزشکی کلاسیک که سال‌هاست برخی از فرق مذهبی آشکارا جوانب پزشکی سنتی را گرفته‌اند و با پزشکی مدرن در تضاد هستند. نمونه‌ی این انعکاس درگذشت شیخ محمد کسنزانی، تلاش مریدان وی برای حضور در مراسم تشییع جنازه‌ی وی است که پیش‌تر به آن اشاره شد. در واقع این تضاد مبتنی بر دین، انعکاس تضادی است که بیشتر از یک قرن است بین گروه‌های اجتماعی وجود دارد.

(ب) پنهان

انعکاس پنهان تضادهای اجتماعی توسط دین، به این معنی است که دین این انعکاس را پنهان می‌سازد و حتی در صورت بروز توسط دیگران، آن را رد می‌کند. همچون تضادی که حاکمیت با قومیت گرد به دلیل مطالبات استقلال طلبانه طی یک قرن معاصر داشته‌اند، با گرایش مذهبی متفاوت داشته است، دین همواره سعی در پنهان‌سازی این تضاد داشته است ولی بعد از مدتی این پنهان‌سازی در هم پاشیده است. مثلاً مکتب قرآنی در کردستان (مفتی‌زاده) از یکسو درصدد پنهان‌سازی تضادهای خود با ناسیونالیسم گرد بود و بر آن بود که به خاطر عدم جنگ برادرگشی از کردستان به سمت کرمانشاه مهاجرت کند. از سوی دیگر با وجود آنکه همواره بر عنصر مشترک دینی (اسلام) با حاکمیت مرکزی تأکید داشت ولی از آنجایی که این تضاد تاریخی و در ناخودآگاه فرهنگی رایج بود تضاد تشدید شد و به دستگیری و زندانی وی منجر شد (امینی، ۱۳۸۴: ۳۸).

۴-۴-۴ دین به مثابه تداوم بخش تضادهای اجتماعی

جدول (۴): خصلت تداوم بخشی تضادهای اجتماعی توسط دین

ابعاد	خصلت تداوم بخشی	
شیوه‌های تداوم بخشی	هژمونی	قهریه (زور و اجبار)

۴-۴-۱- شیوه‌های تداوم بخشی تضادهای اجتماعی

تضادهای اجتماعی به دو شیوه تداوم می‌یابد، شیوه هژمونی که خود مردم خواهان و پذیرای آن هستند و توسط خود مردم این تضاد دنبال می‌شود و شیوه دیگر از طریق فشار و زور از طریق (دستگاه‌های نظامی، اجبار مدیران، تنبیه مالی یا بدنی توسط گروه‌های خاص و ...) تضادها را بازتولید می‌کند.

الف) هژمونی

این شیوه از تضادهای اجتماعی با علایق و سلیق مردم تداوم می‌یابد. مردم خود خواهان تداوم این تضادها هستند و هیچ نیروی فشاری برای تداوم این تضاد وجود ندارد. امید به عنوان یکی از مصاحبه‌شونده‌های کامیارانی (امید، مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۴۱) است که در خصوص اختلاف و درگیری بر سر تزئین و آراستن قبر که یکی از اختلافات مداوم نیم قرن اخیر است این مورد را ذکر می‌کند. این اختلاف و تضادها، در جامعه‌ی کردستان به صورت بحث همیشگی گروه‌های مختلف به ویژه مذهبی‌ها تبدیل شده است و در محافل و مجامع مختلف این بحث فراگیر شده است و هر یک از طرفین تضاد، در پی اقلان دیگری بوده‌اند. این ذهنیت بر آمده از وضعیت مردم است که هر کسی به سهم خودش در این موارد تضاد شریک و سهیم است.

ب) قوای قهریه

شیوه‌ی تداوم بخشی تضادهای اجتماعی، گاهی فرای دین صورت می‌گیرد و دستگاه‌های نظامی، قدرت‌های مذهبی، قومی و قبیله‌ای در قالب زور در کنار این تداوم قرار می‌گیرند. یکی از آن‌ها، تضاد شیعه و سنی است اهل تشیع به پشتوانه‌ی نظام سیاسی بعد از انقلاب ۱۳۵۷، توانست برنامه‌های خود را تسلط ببخشد و تضادها را همواره بازتولید کند. به گزارش دوهفته‌نامه‌ی کردی «روزه‌لات» علمای دینی مهاباد در نامه‌ای سرگشاده به رئیس جمهور ایران خواستار لغو مصوبه‌ی شورای عالی انقلاب فرهنگی در مورد حوزه‌های علمیه‌ی اهل سنت شدند. مطابق این مصوبه، حوزه‌های دینی اهل سنت را وابسته به خود کند و در امور مدارس دینی اهل سنت دخالت کند در این مصوبه تشکیل شورای برنامه‌ریزی مدارس علوم دینی اهل سنت پیش‌بینی شده است. علمای دینی مهاباد مصوبه‌ی شورای عالی انقلاب فرهنگی را موجب از میان رفتن استقلال مدارس علوم دینی اهل سنت دانسته‌اند. آنان همچنین تأکید کرده‌اند که این مصوبه حقوق شهروندی بخش کثیری از ایرانیان را نادیده گرفته و مغایر با قانون اساسی کشور و ناقض اعلامیه‌های جهانی حقوق بشر است. همه اهل سنت ایران و علمای اهل سنت خوش بین بودند که با پیروزی انقلاب همه مردم می‌توانند از مزایای برابر برخوردار شوند. ولی برآنند که با وجود تصویب قانون اساسی، ما شاهد آن هستیم که هر روز دایره تضییقات و فشارها بر اهل سنت تنگ‌تر می‌شود و شاهد اعمال نظرهای خلاف قانون هستیم (قهاری، ۱۳۸۸).

۴-۵-دین به مثابه تشدیدکننده تضادهای اجتماعی

جدول (۵): خصلت تشدیدکننده تضادهای اجتماعی توسط دین

خصلت تشدیدکننده		ابعاد
دو سویه (دین در کنار دیگر عوامل)	یکسویه دینی	سویه‌های دینی تشدیدکننده
بعد مناسکی	بعد اعتقادی	ابعاد دینی تشدیدکننده

۱-۵-۴-سویه‌های دینی تشدیدکننده تضادها

در سویه‌های دینی تشدیدکننده تضادهای اجتماعی از طریق عامل یا عوامل مختلفی تضادهای اجتماعی تقویت می‌شود، این تضادها گاه تنها از طریق دین تقویت می‌شود و گاهی عوامل دیگری همچون سیاسی، اقتصادی، نظامی و ... با دین هم‌افزایی می‌کنند و در تشدید تضادها سهیم هستند.

الف) یکسویه

در تشدیدکننده‌ی یکسویه دین تنها عامل در تقویت تضادهای اجتماعی می‌باشد. هر چند شناخت عوامل این تضادها دشوار است و گاهی ممکن است این تضادها نیز مبنا و منشأ غیردینی داشته باشد ولی سطوح ظاهری آن دینی است. مثلاً هجده سلفیت به مذاهب فقهی و کلامی اهل سنت کمتر از مذهب شیعه نیست. فرقه وهابیت و سلفیت، خود را حق مطلق و سایر فرق اسلامی را اهل بدعت و خارج از اسلام می‌دانند و گاه با تغییر تاکتیک و به شیوه‌های تبلیغی برای جذب پیروان اهل سنت، تنها به شیعه امامیه حمله می‌کنند (قراگزلو، ۱۳۸۶). استان کردستان نیز، از این قضیه مستثنی نیست. در مصاحبه‌ای که با عبدالله (مصاحبه شماره ۲۱) در خصوص «تنش در روستای ترخان آباد^۱ بین گروه مدنی و مردم در مسئله حمایت از مردم شنگال» داشتیم. این تضاد همواره بین مسلمان و غیر مسلمان و کمک مسلمان به غیر مسلمان در کردستان بوده است. در مصاحبه هویداست که تنها عامل تشدید تضادهای اجتماعی رویکرد دینی بوده است زیرا هیچ عامل دخیل دیگری بر آن دیده نمی‌شود. وقتی خیرین برای کمک آمده بودند ماموستای مسجد تمام گفته‌های آن‌ها را در مورد کمک کردن به مردم شنگال نقد کرد و گفت که کمک به مردم شنگال که مسلمان نیستند و بلکه یزیدی هستند هیچ اجر و ثوابی ندارد بلکه حتی عقوبت الهی هم به دنبال دارد. همچنین می‌توان به مصادیق دیگری از تقویت‌کننده‌ی یکسویه دینی اشاره داشت، این تقویت‌کننده‌های تضادهای اجتماعی تنها بر عامل دینی مبتنی هستند همانند آنچه که ذکر شد. در مصاحبه با صلاح‌الدین (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۱۶) در خصوص «درگیری و تنش در روستای ملقرنی بخش شهرستان سقز در مسئله انتقال مجسمه مولوی کرد» بیان کردند که «گروه دینی خاصی مجسمه را نمادی از بت پرستی دانسته و عزم بر این جزم کرده که با هر روشی باید مجسمه یا تخریب شود یا از روستا بیرون برده شود». این تضادها یکسویه است زیرا در همه جای جهان مجسمه‌های شاعران، فیلسوفان و بزرگان مناطق بومی خود را در محل خاصی به ادای احترام نصب می‌کنند، تفسیر خاصی از دین قدعلم می‌کند و اجازه آن را نمی‌دهد. بنابراین از این لحاظ می‌توان گفت تشدیدکننده‌ی تضاد موجود، صبغه‌ای یکسویه و منحصر را دارند.

یکی از مسائل تشدیدکننده تضادهای اجتماعی توسط دین، فتوای مرگ است. شیرکو بی‌کس^۲ شاعر نامدار کرد که معمولاً شعرهای نو و انتقادی می‌نویسد از سوی مذهبی‌ها به عنوان یک شاعر کافر و بی‌دین تلقی شد در سال ۱۹۷۶ حکم ارتداد و فتوای مرگ بر علیه وی داده شد. از آنجایی که این شاعر در بین گُردها بسیار احترام و ارزش داشت، همین نکته باعث مقابله با گروه‌های مذهبی و حامیان فتوای مرگ او شد.

^۱ این روستا از توابع بخش مرکزی شهرستان سرو آباد در استان کردستان ایران است. جمعیت آن ۶۱۲ نفر است

^۲ شیرکو بی‌کس شاعر معاصر گُرد بود که در سال ۱۹۸۸ از سوی انجمن قلم سوئد، برنده‌ی جایزه کورت توخولسکی (Kurt Tucholsky) شد. از وی بالغ بر ۳۸ دیوان شعر چاپ شده است. سروده‌های وی به زبان گُردی هستند.

(ب) دوسویه

گاهی دین تنها عامل تضاد اجتماعی نیست و عوامل دیگری در کنار آن به تقویت تضادها کمک می‌کنند. مثلاً می‌توان به متن مصاحبه مسعود (مصاحبه‌شونده شماره ۲۲) در خصوص تنش بین گروهی از ماموستایان شهر سقز با افراد دانشگاهی (غیر حوزوی) در حوزه دین اشاره داشت:

در مسجد ما همیشه جلساتی برگزار می‌شد که گروه دانشگاهی نیز در آن شرکت می‌کردند کسانی که جامعه‌شناسی و تاریخ اسلام... خوانده بودند و رویکردهای مختلف و تأکید بر منابع مختلف باعث اختلاف در بین آنان می‌شد. از یکسو ماموستایان بر مبنای احادیث و آیات سعی در اقناع طرفین داشتند ولی افرادی که در دانشگاه تحصیلات عالی داشتند سعی در پایبندی به فکت و منابع تاریخی داشتند و استناد به احادیث و روایت را کافی نمی‌دانستند. همین منبع استنادی خود به نوعی محل نزاع طرفین بود و درگیری بین آن‌ها را تشدید می‌کرد.

برداشت‌های متضاد در مسئله زلزله کرمانشاه که با دو نگاه مذهبی و قومی تحلیل شد و باعث درگیری بین آنان شد گروهی بر سر این تصور که چون بیشتر مردم کرمانشاه اهل حق یا اهل تشیع هستند لذا فکر عدم حمایت به مردم زلزله زده کرمانشاه را در بین مردم رواج دادند و بر آن سماجت داشتند. گروه دیگر نیز که گفتمان دیگری را مبنی بر وظیفه اخلاقی و انسانی و البته قومی پیش کشیدند و مصرانه در حمایت از آن‌ها کوشیدند در برابر آن‌ها ایستادند و همین نگاه و بینش متضاد دینی و قومی منجر به درگیری در سطح شهر سقز شد. در واقع از آنجایی که دین و تفاسیر دینی در کنار قومیت به تقویت این تضادها دامن زده‌اند می‌توان گفت که تقویت‌کننده دوسویه می‌باشد.

۲-۵-۴- ابعاد دینی تشدیدکننده تضادها

تشدیدکننده‌ی تضادهای اجتماعی توسط دین، ممکن است ابعاد اعتقادی و ذهنی داشته باشد:

الف) اعتقادی

اعتقاد وضعیتی در ذهن است که با وجود آن، فرد فکر می‌کند که چیزی درست است، بدون توجه به اینکه آیا شواهد تجربی‌ای یا دلایل عقلی و منطقی‌ای وجود دارد یا نه، که با قطعیتی که بر حقایق مسلم دیگری مبتنی باشد، ثابت کند که آن چیز درست است. پس جنبه اعتقادی دین شامل باورها و ذهنیت‌هاست خواه این ذهنیت‌ها عقلانی و احساسی یا مبتنی بر وحی باشد. در این بخش به آن جنبه‌ی اعتقادی از دین پرداخته می‌شود که تضادهای اجتماعی را تشدید می‌کند. یکی از نمونه‌های این تضادها، می‌توان به متن مصاحبه مسعود (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۲۲) در خصوص تنش بین گروهی از ماموستایان شهر سقز با افراد دانشگاهی در حوزه دین اشاره داشت، یکی از فارغ‌التحصیلان دکتری تاریخ با ماموستایان مساجد به بحث و گفتگو می‌نشست و بسیاری از وجوه مذاهب را رد می‌کرد و تفاسیر دیگری از دین ارائه می‌داد که منجر به اختلاف بین آنان می‌شد. مثلاً ذکر می‌کند: در جلسه‌ای که ۱۴ طلبه جوان برای مراسم اجازه یعنی مراسمی که در آن مجوزی از طرف بزرگان و عالمان دینی به آن‌ها داده می‌شد که به طور رسمی به عنوان روحانی شناخته شوند این ماجرا اتفاق افتاد که در همین جلسه حدود ۳۵ نفر وارد مسجد شدند و با حصار درگیری شدیدی پیدا کردند و نزدیک به ۲۰ نفر به طور وحشتناکی مجروح شدند.

همچنین تضادهای اجتماعی مبتنی فتواها ناشی از بعد اعتقادی است که در مواردی همچون قضیه‌ی شیرکو بی‌کس در سال ۱۹۷۶ آن را تشدید کرده است در آن سال حکم ارتداد و فتوای مرگ وی داده شد. از آنجایی که این شاعر در بین گردها بسیار احترام و ارزش داشت باعث مقابله طرفداران شاعر محبوب با گروه‌های مذهبی حامی فتوای مرگ شد. نمونه‌ی دیگر این فتواهای تشدیدکننده‌ی تضادها، تضاد بین گروه ادبی مریوان با چاپ کتاب دیوان نفرت که در حمایت از حقوق زنان است که مذهبیون فتوای مرگ نویسنده‌ی کتاب (یاسین حسینی) را دادند (فرانک، مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۴۷).

(ب) مناسکی

مناسک به معنای آداب، آیین‌ها، سنن، رفتارها، عبادات، مراسم، نیایش‌ها است. لذا بعد رفتاری و عینی دینداری را شامل می‌شود بعد مناسکی دین ممکن است باعث تشدید و تقویت تضادهای اجتماعی شود. برای مثال می‌توان به تضادی که دلیر(مصاحبه‌شونده شماره ۴۸) بیان داشت اشاره کرد:

«گروهی تأکید داشتند این نوعی بت‌پرستی است و اشخاص(اماکن متبرکه) نمی‌توانند کمکی به بهبود وضعیت و سلامتی بکنند و گروهی مخالف آن بودند، هر روز این اختلافها بیشتر می‌شد...».

از مصادیق دیگر از شیوه‌های تشدیدکننده تضادهای اجتماعی درگیری مناسکی در خصوص نحوه ایستادن در صف نماز بین وهابی‌ها با مردم عادی(به همراهی ماموستا) در مسجد اشاره است(مصاحبه‌کننده شماره ۴۷). مختار اسلامی(مصاحبه‌شونده شماره ۱) روایتی مشابه را بیان می‌کند که در حدود دو یا سه سال قبل در مسجد مولوی کرد مریوان واقع در محله موسک دو، بیشتر از پنجاه نزاع و درگیری حتی به صورت فیزیکی بر سر نحوه اقامه نماز در مسجد روی داده است.

مناسک مختلف مثل چگونگی انجام و رفتار در حین عبادت، گاهی به تشدید تضادها منجر شده است. امروزه گاهی به حدی در این مناسک‌ها ریز می‌شوند که کوچکترین رفتار و حرکت، باعث اختلاف در بین گروه‌های مذهبی مختلف شده است.

۴-۶- دین به مثابه منبع و منشأ تضادهای اجتماعی

جدول(۶): خصلت منبع و منشأ تضادهای اجتماعی توسط دین

خصلت منبع و منشأ دینی				ابعاد
علمی	سیاسی	فرهنگی	اقتصادی	موضوع منشأ تضادها
	بین گروهی		بین فردی	شیوه‌های منشأ تضاد

۴-۶-۱- موضوع منشأ تضادها

تفسیرهای مختلفی که از دین می‌شود، در قالب‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و علمی بنیان و مبدأ تضادهای اجتماعی می‌شود. این تضادها، همواره مبدأ خاصی دارند این مبدأ گاهی اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و گاهی علمی است، زیرا دین نیز در قالب اقتصاد، سیاست و فرهنگ خود را بروز می‌دهد.

(الف) اقتصادی

مبدأ تضادهای اجتماعی مبتنی بر دین می‌تواند اقتصادی باشد، به این معنی که آن جنبه از اقتصاد که پشتوانه دینی دارد منشأ تضادهای اجتماعی باشد. به عنوان مثال می‌توان به خلاصه‌ای از صدور اطلاعیه‌ی وزارت اطلاعات (در سال ۱۳۹۵)، از اقدامات گروهک موسوم به "توحید و جهاد" اشاره داشت که برخی از آنان جنبه‌ی اقتصادی دارد از جمله:

- سرقت مسلحانه خودروی ۴۰۵ و مبلغ ۶ میلیون تومان از شهروند سنندجی (۱۳ مهر ۸۸)
- سرقت مسلحانه و زورگیری ۴ دستگاه خودروی اتومبیل در همدان، زنجان و شمال کشور (سال‌های ۸۸ و ۸۹ که منجر به قتل یک راننده گردید)
- سرقت مسلحانه حدود ۴/۵ کیلو طلا از طلا فروشی در زنجان (۲۴ بهمن ۸۸ که منجر به قتل شهروند عادی و مجروح شدن ۲ تن از پرسنل نیروی انتظامی گردید)

در واقع، به نظر می‌رسد این سرقت‌ها و حمله به طلا فروشی و سرقت ماشین، بیشتر به هدف تبلیغ و ترویج دین و نه مال‌اندوزی باشد.

(ب) فرهنگی

دین گاهی به صورت فرهنگی و در قالب هنجارها و ارزش‌ها پدیدار و مبدأ تضادهای اجتماعی می‌شود. مصداق مشابهی از این شیوه تضاد، «تقابل مراسم کومسای پیرشالیار اورامانات در تضاد با جنبه گردشگری خارجی» است (روژمان حسینی، مصاحبه-شونده‌ی شماره ۲) که روایت مصاحبه‌شونده بیانگر آن است که حدود ۸ هزار گردشگر (به ویژه زرتشتیان) از سراسر جهان برای مراسم پیرشالیار به اورمان آمده بودند و یکی از ماموستایان (روحانی) در یک سخنرانی به رد آن پرداخت و معتقد بود پیرشالیار مسلمان بوده و زرتشتی نیست و رشد دوباره‌ی سنگ در هر سال هم کذب است. این منشأ تضاد جدیدی بین گروه‌های مختلف شد که تا به امروز باقی مانده است.

ج) سیاسی

گاهی تضادهای اجتماعی مبتنی بر دین جنبه سیاسی دارد و به صورت حزبی، حکومتی، قدرت یا مقاومت در عرصه سیاسی بروز می‌کند و جلوه‌گر می‌شود. به عنوان مثال جریان مذهبی "جندالاسلام(انصارالاسلام) که بعد از جنگ آمریکا علیه طالبان به این منطقه آمده بودند. در منطقه اورامانات به اولین پایگاه مستقر عرب-افغان در کردستان تبدیل شد و قوانین سختگیرانه‌ی دینی را، دقیقاً به سبک حکومت اسلامی طالبان، در منطقه‌ی تحت تصرف خود اعمال کرد(گروه بحران بین الملل، ۱۳۸۵). آن‌ها اولین حمله‌ها را به جریان تصوف، در قالب تخریب قبور و زیارتگاه‌های شیوخ و نیز حمله به کتابفروشی‌ها، تکفیر نویسندگان، روشنفکران و شهروندان عادی و آزار اقلیتهای دینی منطقه انجام دادند. آن‌ها همچنین به ترور فرانسوا حریری نخست وزیر وابسته به حزب دموکرات کردستان و بیش از صد نفر دیگر در سال ۲۰۰۱، در جریان حمله‌ی انتحاری در عید فطر صورت داده‌اند(دلایز، ۱۳۸۵). همچنین مصداق دیگر از دین به عنوان منشأ تضاد «درگیری مسلحانه با سفر هیئت دولت به کردستان بود»، با سفر هیأت دولت به استان کردستان بود که موجب درگیری مسلحانه توسط گروه‌های مذهبی سلفی شد(قهراری، ۱۳۹۲).

د) علمی

گاهی کشف حقیقت و یا ادعای حقیقت‌گویی مبدأ تضادهای اجتماعی می‌شود، دین نیز از آنجایی که حقیقت را نزد خود می‌یابد و هر آنچه در کتاب مقدس یا روایات و احادیث ذکر شده است عین حقیقت قلمداد می‌کند لذا همواره مبدأ و منشأ تضادهای اجتماعی جدید است، در این خصوص تفسیرهای مختلف از آیات و احادیث برای ایجاد تضادها غیرقابل انکار است. همچون اختلافی که بعد از فوت مفتی‌زاده در سال ۱۳۷۱ اختلافات بین پیروان او در مکتب قرآن بالا گرفت و در سال ۱۳۷۵ منجر به انشقاق و تقسیم آن به سه شاخه شد.

۱) شاخه مکتب قرآن با روش شورای مدیریت با نظارت سعدی قریشی

۲) مکتب قرآن کردستان با رهبری حسن امینی

۳) گروهی دیگر که از هیچ کدام از این گروه‌ها پیروی نکردند و عملاً از فعالیت‌ها کنار رفتند و با شیوه‌های اجتماعی و مدنی به تبلیغ اصول و استراتژی‌های احمد مفتی‌زاده مشغول شدند(دلایز، ۱۳۸۵).

یکی از شیوه‌های دیگر از تضادهای اجتماعی که مبنای دینی دارد، بر مبنای تفسیری که از واقعیت دارند بیشتر جنبه برون دینی دارد، به این معنی که تفسیر و روایتی از واقعیت مختص به یک دین خاص نیست، بلکه اختلاف یک دین با علوم جدید بر سر تفسیری متفاوت از واقعیت است. همانند روایتی که هاوری(مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۳) بیان می‌کند:

«معلم تازه وارد به روستا در مورد سنگ مزار پیرشالیار^۱ به شاگردانش گفته بود این خرافات است که سنگ‌ها رشد می‌کنند و خانواده‌ها مطلع شدند و معلم را از روستا بیرون کردند».

۲-۴- شیوه‌های منشأ تضاد

شیوه‌های منشأ تضاد به دو صورت است:

الف) بین فردی

^۱ شخصیت مذهبی که در منطقه اورامان مقدس تلقی می‌شود.

ممکن است تضادهای اجتماعی در سطح خرد و در روابط فردی ایجاد شود. دین منشأ تضادهایی می‌شود که در بین افراد رایج می‌شود. یکی از مصادیق آن را می‌توان به «درگیری در روستای گه‌وره قلعه بخش سقز» در سال ۱۳۹۷ که به دلیل چگونگی دست گرفتن در هنگام اقامه نماز، بین دو فرد درگیری پیش می‌آید و یکی از آنان کشته می‌شود و به مدت یکسال روستا به دو قطب متخاصم تبدیل می‌شود (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۲۷). همچنین تضادهای بین فردی با منشأ دینی، در قالب امر به معروف و نهی از منکر بروز و پدیدار می‌شود که درگیری شدید جوانان اهل تصوف با افراد قلیانی و سیگاری در زربار مریوان که عبدالکریم (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۶) آن را روایت می‌کند، مصداق دیگری از این تضادهای بین فردی است. به این معنی افراد مذهبی با نهی از منکر (همچون سیگار و قلیان) در پی اجرای دستورات دینی هستند ولی از آنجایی که امروزه فردگرایی و دخالت در علایق و سلیق دیگران نامطلوب جلوه داده شده است با آنان (افراد مذهبی) برخورد می‌شود.

ب) بین گروهی

گاهی تضادهای اجتماعی نه در سطح روابط فردی، بلکه در سطح سازمانی، گروهی یا نهادی شکل می‌گیرد، دین مبنای تضاد این سازمان‌ها، گروه‌ها یا نهادها می‌شود. مصداق تضادهای بین گروهی که مبنای دینی دارد می‌توان به روایتی از عیسی (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۲۰) اشاره داشت که در خصوص تنش و درگیری بین گروه‌های مذهبی در روستای ساوجی^۱ است:

در روستای ما گرایش تصوف رایج بود و هیچ اختلاف و درگیری وجود نداشت تا اینکه چند نفر که در ده بودند با وهابیت آشنا شدند. کم‌کم، اهالی روستا گرایش به عقاید وهابیت پیدا کردند. اختلاف در روستا بر سر مسائل ریز و درشت شروع شد.

۴-۷-۲-۱- دین به مثابه تضعیف‌کننده‌ی تضادهای اجتماعی

جدول (۷): خصلت تضعیف‌کننده‌ی تضادهای اجتماعی توسط دین

ابعاد	خصلت تضعیف‌کننده	سویه‌های دینی تضعیف‌کننده
ابعاد دینی تضعیف‌کننده	یکسویه دینی	چند سویه (دین در کنار دیگر عوامل)
ابعاد دینی تضعیف‌کننده	بعد اعتقادی	بعد مناسکی

۴-۷-۲-۱- سویه‌های دینی

الف) یکسویه دینی

تضعیف‌کننده‌ی تضادها توسط دین گاهی یکسویه است زیرا دین در قالب‌های اعتقادی، مناسکی، مذهبی، سیاسی و گروهی در می‌آید. ممکن است تقویت‌کننده‌ی یا تضعیف‌کننده‌ی تضادهای اجتماعی باشد، مثلاً تضادی که در بین حاکمیت ایران و ناسیونالیست‌های کردستان وجود داشت، مذهب در پی عملکرد تضعیف این تضاد بوده است. در واقع جریان مکتب مفتی‌زاده برخلاف جریان‌های چپی در کردستان در فروردین ۱۳۵۸ شرکت کردند و طبق اعلامیه ۵ فروردین ۱۳۵۸ مردم را به شرکت در آن دعوت کرد. مفتی‌زاده بعد از چند ماه در ادامه تظاهرات خیابانی در شهر سنندج یک پیام تلفنی از تهران به سنندج می‌فرستد که از رادیو پخش می‌شود و به مردم سنندج هشدار می‌دهد که از هر گونه تظاهرات و راهپیمایی خودداری کنند. زیرا ضد انقلاب خودنمایی می‌کند (تینتسار، ۲۰۰۳: ۱۲). بنابراین اولین تضعیف‌کننده، تضاد بین حاکمیت و ناسیونالیست‌های کردستان بود.

^۱ ساوجی، روستایی از توابع بخش خاومیرآباد شهرستان مریوان در استان کردستان ایران است. روستای ساوجی در نقطه‌ی صفر مرزی قرار دارد.

دومین، کناره‌گیری احزاب و طرفداران مفتی‌زاده از درگیری بود که امکان وقوع داشت. عمده‌ترین علت ترک کردستان و هجرت به کرمانشاه، مسلح شدن گروه‌های غیراسلامی در کردستان بود، چون مفتی‌زاده می‌گفت «متأسفانه آن‌ها (گروه‌های ناسیونالیسم) بیشتر ما را نشانه گرفته بودند»... در آخرین خطبه جمعه پیش از ترک کردستان که خودش_علامه_خطیب بود می‌گوید «هجرت ما به خاطر این است که در میان مردم گرد و به نام اسلام و غیراسلام برادرکشی پیش نیاید و در حالی که گروه‌ها و اشخاص گرد غیرمسلمان و طرف ما مسلمانان، هنوز حجت برایشان کامل نشده است، ما ناچار شویم بجنگیم اینک من کردستان را ترک می‌کنم و هر کسی هم مسیر من است این کار را بکند. چون هر چند ما نخواهیم آنان را بکشیم آنان ما را خواهند کشت» (همان منبع، ۱۳۸۴: ۳۷).

(ب) چند سویه (دین در کنار دیگر عوامل)

گاهی تضادهای اجتماعی تضعیف می‌شوند ولی این تضاد تنها مربوط به عوامل مذهبی نیست بلکه در کنار عوامل مذهبی، عامل یا عوامل دیگری قرار می‌گیرند. به عنوان مثال نظام جمهوری اسلامی با دو گرایش ملی و اسلامی در پی تضعیف تضادهای موجود در کردستان بود. به مرور زمان این تنش‌ها ضعیف شد و ایده وحدت جهان اسلام و وحدت اقوام ایرانی را باعث شد (ترابی و مجیدی، ۱۳۹۳). لذا دین در کنار گرایش ناسیونالیسم ایرانی (تأکید بر زبان رسمی، لباس رسمی و ...) دو عاملی هستند که منجر به تضعیف تضادهای اجتماعی قومی و دینی شده است.

۲-۷-۴- ابعاد دینی تضعیف‌کننده

تضعیف‌کننده‌ی تضادهای اجتماعی توسط دین، به دو صورت اعتقادی یا مناسکی عمل می‌کند، هر چند این دو به هم مرتبط هستند ولی گاهی کاملاً منفک هستند. بعد اعتقادی تضعیف‌کننده تضادهای اجتماعی به این معنی است فرد بر اساس باور و ایمانی که دارد سعی بر دوستی و ارتباط مسالمت‌آمیز با دیگران می‌کند که ممکن است در قالب‌های مختلف همچون واجب، امر به معروف، شرک و ... باشد. ولی بعد مناسکی به معنای آیین و مراسم‌هایی که فرد با توجیه مذهبی آن را اجرا می‌کند که ممکن است از لحاظ اعتقادی سست و ضعیف باشد ولی از لحاظ مناسکی بسیار پررنگ و مؤثر باشد و شاید بتوان آن را کارناولی شدن دین نامید.

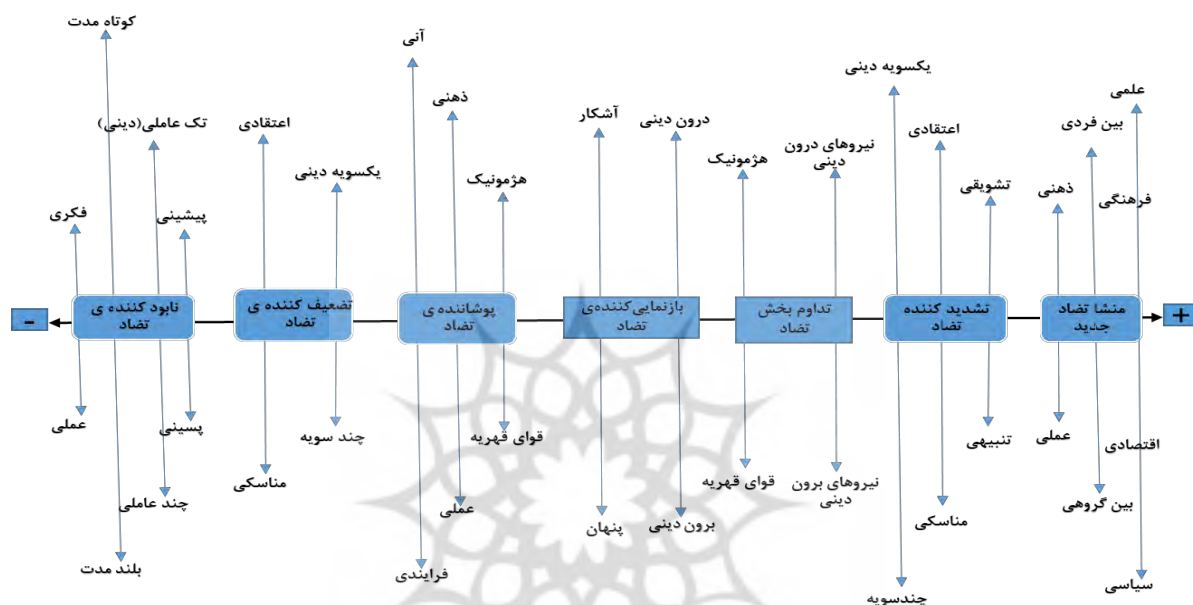
(الف) اعتقادی

چنانچه ذکر شد بعد اعتقادی دین، ممکن است تضادهای اجتماعی را از طریق امر به معروف، نهی از منکر، باور به حلال و حرام، شرک و کفر و ... کاهش دهد و ارتباط انسان‌ها را از حالت خصمانه کاهش دهد. مثلاً می‌توان به اختلاف خلیفه ابراهیم (طریقت قادری) و شورای روحانیت (حاکمیت) در روستای نسل و گوشخانی اشاره داشت. پیروان این مکتب به وحدت وجودی معتقد هستند و به محبت و خدمت شهرت دارند. اگرچه در اصل از بین حنبلی‌ها برخاسته‌اند، تا حدود زیادی اهل تسامح بودند. در این طریقت به حفظ سنت و شعائر تأکید می‌شود. بخش اعظم پیروان طریقت‌های صوفیه با توجه به عدم بهره‌مندی از منابع اصیل اسلامی و شیوخ واقعی در بسیاری از موارد به انحراف کشیده شده‌اند. این طریقت که اصالتاً متعلق به اهل سنت می‌باشد و از طریقت‌های اربعه اهل سنت می‌باشد اما در میان مسلمانان پیروان بسیاری دارد. پیروان مکتب قادری قائل به سماع و وجد هستند و شادی جسم را سبب پاکی روح می‌دانند؛ با وجود اختلاف نظرها و اعتقادات با شورای روحانیت، این تضادها تضعیف شده است و با یکدیگر دارای تسامح هستند.

(ب) مناسکی

بعد مناسکی دین، گاهی تضادهای اجتماعی را خفیف و کاهش می‌دهد. به این معنی با برگزاری مراسم، انسان‌ها را به هم پیوند می‌دهد و تضادها را به اوج خود کاهش می‌دهد که این مناسک ممکن است در قالب رفتن به حج، عید، عاشورا و ... باشد. مثلاً رسول (مصاحبه‌شونده‌ی شماره ۵۴) روایتی در خصوص عید فطر بیان می‌کند:

عید فطر بود اغلب اهالی (میانسالان و ریش سفیدان) از فرقه‌های مذهبی و غیرمذهبی به خانه‌های همدیگر رفت و آمد می‌کنند و واسطه‌ها سعی می‌کنند آنان را آشتی دهند و جشن برگزار می‌کنیم. بنابراین با وجود آنکه مناسک اجتماعی گاهی منشأ تضادهای اجتماعی (به دلیل اختلافات در چگونگی برگزاری) هستند ولی گاهی این مناسک نیز کارکرد تضعیف تضادها را دارند. بنابراین آنچه تاکنون ذکر شده است یافته‌های پژوهش را می‌توان در قالب مدل زیر خلاصه کرد.

شکل (۴-۱): مدل یافته‌های پژوهش

۵: نتیجه‌گیری

به طور کلی آنچه از یافته‌های پژوهش حاصل شد نمی‌توان گفت دین فقط تضادها را خلق می‌کند و یا فقط آن را تشدید می‌کند، بلکه دین گاهی در مقابله با تضادها قرار می‌گیرد و گاهی منجر به بروز تضاد می‌شود. مواجهه دین با تضادهای اجتماعی در کردستان بسیار پیچیده و چند وجهی است.

اگر وضعیت دین را در کردستان بر محور ریاضی‌وار ترسیم کنیم، می‌توان گفت یک سر این محور که اوج انسجام بخشی (نابود کننده تضادها) و سر دیگر این محور که تضادآفرینی باشد در میانه این محورها، دین مواجهه‌های گوناگونی با تضادهای اجتماعی داشته است (تضعیف‌کننده تضادها، پوشاننده تضادها، بازنمایی تضادها، تداوم بخشی به تضادها، تشدید تضادها). در واقع، این سنخ از تضادها در کردستان گاهی بین فردی و گاهی بین فرقه یا گروه‌های مذهبی با سکولار بوده است. گاهی این تضادها به صورت فکری و در قالب کشاکش در عقاید و باورها بوده است و گاهی این تضادها به صورت فیزیکی و نیروهای قهری نمایان شده است. گاهی این تضادها توسط دین، به صورت فرایندی و در بلند مدت تقویت یا تضعیف شده است و گاهی در کوتاه مدت و یا آنی بوده است. در مواقعی این تضادها تنها توسط دین تضعیف یا تقویت شده است و در مواقعی دین با سایر امور اقتصادی، فرهنگی و سیاسی هم‌افزایی کرده است. نکته قابل توجه آنکه محدثی (۱۳۹۹) در تقسیم‌بندی کاملی که از سنخ‌شناسی تضادهای اجتماعی مبتنی بر دین شش سنخ ارائه داده است که در کردستان یافت شده است. اما در کردستان سنخی از تضادهای اجتماعی مبتنی بر دین یافت شده است که در تقسیم‌بندی محدثی (۱۳۹۹) یافت نشده است و آن دین در نقش تضعیف‌کننده تضادهای اجتماعی است. یافته‌های این سنخ از نسبت دین و تضادهای اجتماعی همسو با لگر (۲۰۱۳) است که به این نتیجه رسید دین

از عناصر اصلی و عمده‌ی یکپارچگی و گستردگی عمل متقابل اعضای جامعه و گروه با یکدیگر است و در تضعیف تضادهای اجتماعی نقش پررنگی داشته است. مبتنی بر اسناد تاریخی و متن حاصل از مصاحبه‌ها، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که طرفین تضاد، بر سر بیان حقیقت در کشاکش هستند. هر یک از آنان حقیقت را نزد خود می‌یابد و گروه‌هایی که با تفکر آنان مغایر هستند را گمراه، ناصواب و غیرنرمال تعریف می‌کنند. آنان در غالب موارد خود را مأمور و ناجی دیگران می‌یابند تا آنان را آگاه کنند و به سعادت و رستگاری برسانند و چنین تلقی باعث درگیری و کشاکش بین گروه‌های مذهبی شده است. در واقع گروه‌های تضاد، رستگاری و سعادت را برای طرفین تضاد می‌خواهند ولی این رستگاری و سعادت بیشتر به درگیری منجر شده است. در این خصوص لازم است برای ایجاد تقریب و وحدت مذاهب و بازگشت اقتدار و همبستگی، با برنامه و انجام کارهای تشکیلاتی و اساسی از افراد نخبه‌ی بومی بهره برد. از راهکارهای آن لازم می‌نماید که جمعی از نویسندگان، فرهنگیان و دانشمندان پرداختن به مسئله‌ی وحدت و تقریب جهان اسلام و تولید کتاب‌ها و دیگر آثاری است که در این زمینه باشد و فرقه‌های مذهبی را به همبستگی فراخوانند. زیرا هر یک از طرفین درگیری خود را برحق می‌دانند و رستگاری را در عقاید، باورها و مناسک و رفتارهای خود می‌یابند.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- باغبان، مرتضی؛ آقاحسینی، علیرضا؛ و سیدجواد جمع‌زاده (۱۳۹۴). بررسی تأثیر دینداری درونی و بیرونی بر انسجام ملی، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۴(۱۴)، ۱۸۳-۱۶۳.
- بقالی، هاوژین. (۱۳۹۸). بررسی سازوکارهای تأثیرگذار دین بر هویت اجتماعی کردها (مطالعه موردی: سلفیسم در کردستان). پایان-نامه‌ی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی. دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد دانشگاه الزهراء.
- پالس، دانیل. (۱۳۹۲). هفت نظریه در باب دین، ترجمه محمدعزیز بختیاری، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- تاتار، حسنعلی و سروش فتحی. (۱۳۹۵). بررسی نقش دین بر همبستگی اجتماعی در بین شهروندان شهر تهران. پژوهش اجتماعی، ۸(۳۰)، ۶۴-۳۱.
- تامسون، کنت و دیگران. (۱۳۹۵). دین و ساختار اجتماعی، ترجمه‌ی علی بهرامپور و حسن محدثی، تهران: نشر کویر.
- حافظنیا، محمدرضا و مراد کاویانی. (۱۳۸۵). نقش هویت قومی در همبستگی ملی (مطالعه موردی قوم بلوچ)، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، ۲۰(۱)، ۴۶-۱۵.
- دلایز، علی. (۱۳۸۵). احزاب و سازمان‌های اسلامی در کردستان (۲۰۰۶-۱۹۷۸)، فصلنامه زریبار، ۶۲(۱)، ۹۹-۱۱۵.
- رایشنباخ و همکاران. (۱۳۹۰). عقل و اعتقاد دینی. ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران: طرح نو.
- سایت همشهری آنلاین. (۱۳۹۹). تجمع دروایش قادریه در مرز باسماق بدلیل درگذشت شیخ محمد کسنزانی، پیر طریقت قادریه.
- سراج‌زاده، سیدحسین؛ قادرزاده، امید و رحمانی، جمیل. (۱۳۹۳). مطالعه کیفی مذهب و قوم‌گرایی در میان کردهای شیعه و سنی، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱۵(۴)، ۲۹-۳.

- عظیمی، کیومرث و چلونگر، محمدعلی. (۱۳۹۱). پراکندگی فرق و مذاهب تشیع در کردستان، *فصلنامه شیعه‌شناسی*، ۱۰(۳۹)، ۸۱-۱۰۰.
- عیوضی، محمدرحیم. (۱۳۸۶). اتحاد و انسجام؛ زمینه‌های شکل‌گیری، *زمانه*، ۶۳(۱۷)، ۳-۱۹.
- غلامی، نجفعلی. (۱۳۸۶). موانع پویایی اتحاد و انسجام، *زمانه*، ۶۳(۱۷)، ۳۹-۶۴.
- فورشت، اینگر و پل ریستاد. (۱۳۹۴). *درآمدی بر جامعه‌شناسی دین: چشم‌اندازهای کلاسیک و معاصر*، ترجمه‌ی مجید جعفریان، ویراسته‌ی حسن محدثی گیلوایی، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
- قادرنژاد حمامیان؛ مهدی، امانی و حامد، آقائی. (۱۴۰۰). تحلیل سیاست‌های دستگاه فرهنگی هنر معاصر ایران با کمک جامعه‌شناسی دین ماکس وبر، *فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۳(۳)، ۶۲-۴۴.
- قراگزلو، محمد (۱۳۸۶). *ظهور و سقوط بنیادگرایی*، تهران: قصیده‌سرا.
- قهاری، کیواندخت. (۱۳۹۲). *درگیری اخیر در کردستان و نقش گروه سلفی در آن*. وبسایت دوپچه وله
- کانت، ایمانوئل. (۱۳۹۵). *دین در محدوده عقل تنها*. ترجمه صانعی دره‌بیدی، تهران: نقش‌ونگار.
- کوهن، استانفورد آلوین. (۱۳۸۶). *تئوریهای انقلاب*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: انتشارات قومس.
- مسعودی، عصمت و همکاران. (۱۳۸۸). بررسی تعارض از منظر مکتب اسلام و تئوری‌های مدیریت، *اندیشه مدیریت*، ۳(۱)، ۱۳۳-۱۶۴.
- مفتی‌زاده، احمد. (۱۳۵۹). *کردستان*، بی‌جا: انتشارات کمیته تبلیغات سازمان مسلمانان متعهد کردستان.
- مفتی‌زاده، احمد. (۱۳۵۸). *من و انقلاب*، تهران، بی‌نا.
- مفتی‌زاده، احمد. (۱۳۵۹ ب). *بحثی کوتاه درباره حکومت اسلامی*، سنجندج: بی‌نا.
- مفتی‌زاده، احمد. (۱۳۶۱). *کنکاشی در زندگی سیاسی مفتی‌زاده*، مجله جوان، شماره ۲۳، ۸۷-۹۱.
- موحد، مجید و حمیدی‌زاده، احسان. (۱۳۸۸). *علم و دین در آرای علوم اجتماعی: از تعارض تا تعامل*، *فصلنامه اندیشه دینی*، ۱۱(۳۲)، ۴۳-۷۴.
- همیلتون، ملکم. (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی دین*. مترجم: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات ثالث.
- یاسینی، سیده راضیه. (۱۴۰۱). *برساخت نسبت هنر و تعهد اجتماعی در مجلات فرهنگی - ادبی دهه‌ی نخست پس از انقلاب*، *فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۱(۴)، ۱۴۷-۱۷۰.
- یزدی، ابراهیم. (۱۳۸۳). *ناگفته‌های کردستان از زبان وزیر امور خارجه دولت موقت دکتر ابراهیم یزدی در گفتگو با روزنامه آشتی*، آشتی، ۲(۲۲)، دوشنبه ۲۴ اسفند.
- یزدی، علیرضا. (۱۳۹۰). *نقش نهاد دین در همبستگی اجتماعی*، *روزنامه‌ی ایران*، ۱۵ آبان ۱۳۹۰، شماره ۴۹۳۳.
- نیتسار، نادر. (۲۰۰۳). *نه‌نه‌وایه‌تی کوردی*، وهر گیرانی عه‌تا قه‌ره‌داغی، سلیمانی، چاپخانه‌ی قانع.

- Reychler, L. (2007). Religion and conflict, *international Journal of Peace Studies*, 2(1). 19-38.
- Leger, D. H. (2013). *The Role of Religion in Establishing Social Cohesion* in K Michalski (Ed), *Conditions of European Solidarity*, vol II: Religion in the New Europe (Central European University Press, Budapest).
- Storm, Ingrid. (2011). *Secular Christianity as National Identity: Religion, Nationality and Attitudes to Immigration in Western Europe*", A PhD Thesis OF Social Sciences at Manchester University.
- William F. S. M. & David A. R. (2016). Nationalism versus Ethnic Identity in Sub- Saharan Africa", *American Political Science Review*, 85(2), 393- 403.